

**Έντυπο υλικό στα
Θρησκευτικά Α' Γυμνασίου**

**Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία
και στον πολιτισμό**

Πορεία και ανάπτυξη

Τόμος 2ος

Έντυπο προσωρινό υλικό στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου

Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό

Πορεία και ανάπτυξη

Το έντυπο προσωρινό υλικό στα Θρησκευτικά δημιουργήθηκε με την ευθύνη της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής στο πλαίσιο υλοποίησης του Υποέργου «Εκπόνηση Προγραμμάτων Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και Οδηγών για τον Εκπαιδευτικό «Εργαλεία Διδακτικών Προσεγγίσεων» της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) - Νέο Πρόγραμμα Σπουδών. Το παρόν υλικό συνοδεύει το αντίστοιχο Πρόγραμμα Σπουδών και τον Οδηγό Εκπαιδευτικού.

Για τη σύνταξη του φακέλου προσωρινού υλικού στα Θρησκευτικά Α΄ Γυμνασίου συνεργάστηκαν αμισθί τα μέλη της επιτροπής εμπειρογνομόνων Όλγα Γριζοπούλου, Δρ Θεολογίας και Παναγιώτης Υφαντής, Αναπληρωτής Καθηγητής τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ. και οι θεολόγοι εκπαιδευτικοί:

Βάσω Γώγου

Θεολόγος, φιλόλογος, Επιμορφώτρια στην Πιλοτική εφαρμογή των Νέων Προγραμμάτων Σπουδών για το μάθημα των Θρησκευτικών

Απόστολος Μπάρλος

Θεολόγος, ΜΤη Θεολογίας, Επιμορφωτής στην Πιλοτική εφαρμογή των Νέων Προγραμμάτων Σπουδών για το μάθημα των Θρησκευτικών

Σχεδιασμός και μορφοποίηση φακέλου:

Όλγα Γριζοπούλου, Απόστολος Μπάρλος

Εικαστικά έργα και εικονογράφηση εξωφύλλου και οπισθόφυλλου:

Βάσω Γώγου

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ**

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΦΑΚΕΛΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

**Έντυπο προσωρινό υλικό
στα Θρησκευτικά Α' Γυμνασίου**

Τόμος 2ος

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Πώς ζουν οι Χριστιανοί; Η νέα ζωή στην Εκκλησία

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

Καθώς μεγαλώνετε και πλουτίζετε σε εμπειρίες, σχέσεις και γνώσεις, όλο και περισσότερα ερωτήματα και προβληματισμοί προβάλλουν και σας κυκλώνουν. Τα ερωτήματα αυτά δεν αφορούν αποκλειστικά και μόνο τη δική σας ζωή και πορεία. Οι απαντήσεις δεν είναι ούτε εύκολες ούτε σίγουρες. Σημασία έχει να αναγνωρίσετε με ευθύνη και τόλμη όσα σας απασχολούν και να αναζητήσετε απαντήσεις που δίνουν νόημα και προοπτική στη ζωή. Τη δική σας και των άλλων.

Η Εκκλησία προσέγγισε όλες τις πλευρές της ζωής του ανθρώπου και κατανόησε σε βάθος τα μεγάλα ερωτήματα που προκύπτουν από τη σχέση του με τον Θεό, τους άλλους ανθρώπους, τον εαυτό του και τη φύση. Στις απαντήσεις που έδωσε δεν περιορίστηκε σε ηθικούς κανόνες και «πρέπει»· πρότεινε στον άνθρωπο μια ριζικά νέα ζωή που πηγάζει από την πίστη στον τριαδικό Θεό. Πρόκειται για μια νέα ζωή που δεν στηρίζεται σε αφηρημένες ιδέες και θεωρίες αλλά θεμελιώνεται σε αξίες, όπως η ευθύνη, η ελευθερία, η κοινωνία, η ευχαριστία, η αγάπη, οι οποίες αγκαλιάζουν και δίνουν νόημα σε όλες τις πτυχές της ατομικής και κοινωνικής ζωής.

Στη θεματική ενότητα αυτή, αρχικά θα στοχαστείτε και θα συζητήσετε δικά σας διλήμματα, προβληματισμούς και ερωτήματα. Αυτό θα σας διευκολύνει στη συνέχεια να στοχαστείτε, να ερμηνεύσετε και να κρίνετε τις αξίες της χριστιανικής πρότασης ζωής, όπως αυτή αποτυπώνεται στη Βίβλο, στη λατρεία, σε μνημεία λό-

γου και τέχνης· αλλά και σε συγκεκριμένες επιλογές, στάσεις και συμπεριφορές των ανθρώπων.

περιεχόμενα

I. Μπροστά στα ερωτήματα για τη ζωή

II. Ερμηνεύοντας την πρόταση ζωής της χριστιανικής Εκκλησίας

- Συνάντηση με τον προσωπικό Θεό της Βίβλου
  - Η πίστη ως φιλοξενία του Θεού
  - Η πίστη σε ένα Θεό σχέσης και αγάπης / Ο Θεός ως Τριάδα
  - Η πίστη ως ελεύθερη ανταπόκριση στην πρόσκληση του Θεού
  - Η πίστη ως συνεχής ευλογία του Θεού
- Ζώντας με νόημα στον κόσμο
  - Είσοδος στην εκκλησιαστική κοινότητα με το Βάπτισμα
  - Ζωή ευχαριστίας στην εκκλησιαστική κοινότητα
  - Μίμηση του Χριστού
  - Ζωή με ευθύνη για την κτίση

I. Μπροστά στα ερωτήματα για τη ζωή

Ο άνθρωπος ζει μόνο με ψωμί; Η ζωή είναι ατομική πορεία ή σχέση; Η ζωή είναι κτήμα που κατέχουμε ή δώρο που μας δόθηκε; Είναι εύκολος ή δύσκολος ο δρόμος της ζωής; Η φύση είναι ιδιοκτησία μας;

Ζωρζ Σαρή, Ε.Π.

Η Ζωρζ διάβασε το σημείωμα κι έβαλε τα κλάματα. Η Άλκη την αγκάλιασε κι έκλαψαν μαζί. Η δεσποινίς Κλάρα ρώτησε γιατί κλαίνε, και η Ζωρζ τής απάντησε πως ο Παπαδιαμάντης με τη «Φόνισσά» του είναι πολύ λυπητερός. Έτσι έληξε η ιστορία της 25ης Μαρτίου. Η Ζωρζ ζήτησε συγνώμη από την Άλκη, η Άλκη είπε όχι, εγώ πρέπει να σου ζητήσω συγνώμη, κι από δίπλα η Αθηνά και η Αννούλα πανηγύριζαν: Ε.Π.! Ε.Π.! Ε.Π.! (Ενωμένες για Πάντα). Οι τέσσερις σωματοφύλακες ξανάσμιξαν, κι

όλα μπήκαν πάλι στη θέση τους.

«Το δέντρο της φιλίας δε φυτρώνει από μόνο του. Με τα δάκρυα πετάει κλαδιά, φύλλα κι ανθίζει. Με τα δάκρυα της αγάπης σας ποτίζονται βαθιά οι ρίζες του. Ο μόνος εχθρός της φιλίας είναι τα στεγνά μάτια, η αδι-άφορη καρδιά, η ψυχρή λογική που μ' ένα κουτσουρεμένο μολύβι γράφει στο μπακαλοτέφτερό της: τόσα δίνω, τόσα παίρνω. Λες και η φιλία είναι φέτα, να τη ζυγιάζεις και να την πουλάς ...». Αυτά και άλλα πολλά τούς είπε τότε η δεσποινίς Αλεξάνδρα Κλάρα [...]

Η Ζωρζ γελούσε, έκλαιγε, έτρεχε η μύτη της, δεν είχε μαντίλι, τη σκούπιζε με την άκρη του σεντονιού, δε βαριέσαι, το Κούλι ήταν εδώ, κοντά της. Παναγίτσα μου, σ' ευχαριστώ! Ας πάει στο διάβολο η Γαλανοπούλου και τα γαλάζια συντριβάνια της, τις ανθισμένες απιδιές της, στο διάβολο το κήτος με την ψαλίδα του που κόβει μπούκλες και ξηλώνει γαλόνια, κι ας φυτρώσουν φτερά, μεγάλα φτερά! Η Ζωρζ θ' αρπάξει το χέρι της Άλκης και θ' αρχίσουν να πετάνε ψηλά, πάνω από τα σχολεία, με βροχή ή με ήλιο, με χιόνια ή μ' ανεμοστρόβιλους, οι φίλες δε χαμπερίζουν από κρύα και ζέστες. Πετάνε. Πετάνε ... Ο κόσμος κάτω από τα φτερά τους πολύχρωμες κουκκίδες...

Ν. Καζαντζάκης, Ο Χριστός ξανασταυρώνεται

Ο Μανολιός άπλωσε το χέρι, άγγιξε το γόνατο του παπα-Φώτη που 'χε βυθιστεί σε συλλογισμούς και δε μιλούσε:

- Πώς πρέπει ν' αγαπούμε το Θεό, γέροντά μου, ρώτησε.
- Αγαπώντας τους ανθρώπους, παιδί μου.
- Και πώς πρέπει ν' αγαπούμε τους ανθρώπους;
- Μοχτώντας να τους φέρουμε στο σωστό δρόμο.
- Και ποιος είναι ο σωστός δρόμος;
- Ο ανήφορος.

Οδυσσέας Ελύτης, 'Ηλιος ο πρώτος

Πάμε μαζί κι ας μας λιθοβολούν
Κι ας μας φωνάζουν αεροβάτες
Φίλε μου όσοι δεν ένιωσαν ποτέ με τι
Σίδερο με τι πέτρες τι αίμα τι φωτιά
Χτίζουμε ονειρευόμαστε και τραγουδούμε!

Αυτόν τον κόσμο τον καλό

Φωτογραφία, Don Mc Cullin (1970)

Αυτόν τον κόσμο τον καλό
τον χιλιομπαλωμένο
βρε ράβε ξήλωνε ράβε ξήλωνε
δουλειά δουλειά δουλειά να μη σου λείπει

Αυτόν τον κόσμο τον καλό
άλλοι τον είχαν πρώτα
βρε γέλα φίλε μου γέλα φίλε μου
δεν είναι δεν είναι δεν είναι και για λύπη

Αυτόν τον κόσμο τον καλό

σ' εμάς τον παραδώσανε
βρε τρέχα φίλε μου τρέχα φίλε μου
και μη και μη και μη βαριά το παίρνεις

Αυτόν τον κόσμο τον καλό
άλλοι τον καρτεράνε
βρε σκέψου φίλε μου σκέψου φίλε μου
την ώρα την ώρα την ώρα που θα φεύγεις.

**Μουσική: Στ. Ξαρχάκος,
στίχοι: Β. Ανδρεόπουλος**

Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Θυμηθείτε ένα περιστατικό με έναν φίλο σας, σχετικό με αυτό του κειμένου της Ζ. Σαρή, και γράψτε του ένα γράμμα.
2. Εργασία σε ομάδες: Από την εμπειρία σας καταγράψτε παραδείγματα που δείχνουν ποιες προτεραιότητες βάζουν οι σύγχρονοι άνθρωποι στη ζωή τους.
3. Αφού ακούσετε προσεκτικά το τραγούδι «Αυτόν τον κόσμο τον καλό», καταγράψτε σκέψεις και συναισθήματα που σας προκάλεσε. Σε δυάδες ανταλλάξτε τις ιδέες σας.
4. Δουλεύοντας σε ομάδες: καθεμία ασχολείται με ένα από τα κείμενα ερευνώντας σε ποιο από τα εισαγωγικά ερωτήματα για τη ζωή απαντάει και εξετάζοντας την «απάντηση» που δίνει. Μετά την παρουσίαση της δουλειάς των ομάδων στην τάξη, στη συζήτηση στην ολομέλεια ανακαλύψτε σχέσεις ανάμεσα στις απαντήσεις σας.
5. Έρευνα στο περιβάλλον σας (γονείς, παππούδες, συγγενείς): Δυσκολίες που χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν στην παιδική και νεανική τους ζωή και πώς τις ξεπέρασαν.

II. Ερμηνεύοντας την πρόταση ζωής της χριστιανικής Εκκλησίας

Συνάντηση με τον προσωπικό Θεό της Βίβλου

Η πίστη ως φιλοξενία του Θεού

Η φιλοξενία του Αβραάμ, Βάσω Γώγου

Αμέσως έτρεξε να τους προϋπαντήσει ...

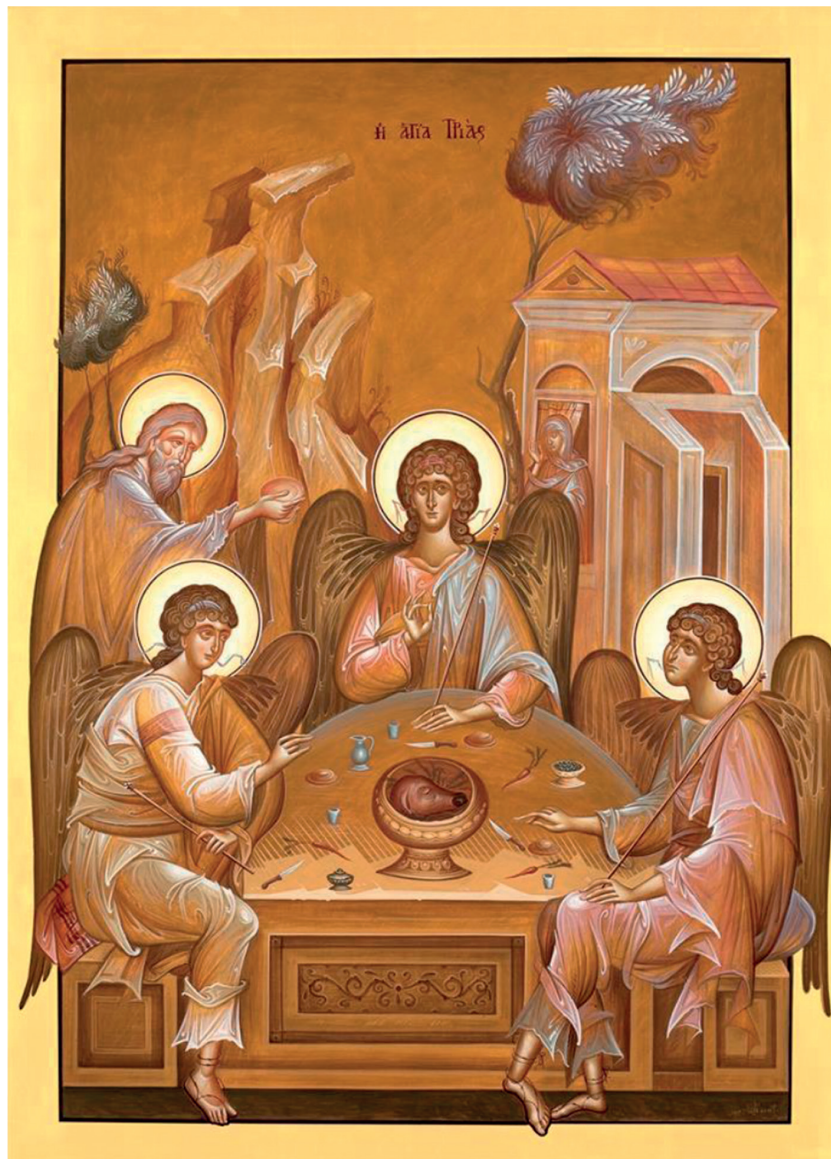
Ο Κύριος παρουσιάστηκε στον Αβραάμ, κοντά στη Δρυ Μαμβρή, ενώ αυτός καθόταν στο άνοιγμα της σκηνής του κατά το μεσημέρι. Σήκωσε τα μάτια του και είδε τρεις άντρες να στέκονται απέναντί του. Αμέσως έτρεξε να τους προϋπαντήσει και τους προσκύνησε ως τη γη. «Κυριέ μου», είπε, «αν έχω την εύνοιά σου, μην προσπεράσεις το δούλο σου. Ας φέρουν λίγο νερό να πλύνετε τα πόδια σας και μετά μπορείτε ν' αναπαυθείτε κάτω από το δέντρο. Θα φέρω και λίγο ψωμί να πάρετε δύναμη και μετά μπορείτε να πηγαίνετε ...».

Τότε ο Αβραάμ έτρεξε στη σκηνή και είπe στη Σάρρα: «Πάρe γρήγορα τρεις γαβάθeς αλεύρι εκλεκτό, ζύμωσέ το και κάνe πίττες». Μετά έτρεξε στα βόδια, πήρε ένα μοσχάρι τρυφερό και καλό, το έδωσε στον υπηρέτη κι εκείνος το ετοίμασε στα γρήγορα. Πήρε ακόμα βούτυρο, γάλα και το μοσχάρι που είχε ετοιμάσει και τα έβαλε μπροστά στους άντρες. Αυτός στεκόταν απέναντί τους κάτω από τα δέντρα κι εκείνοι έτρωγαν. Τότε ρώτησαν τον Αβραάμ: «Πού είναι η Σάρρα η γυναίκα σου;» Αυτός απάντησε: «Εκεί, στη σκηνή». Κι ο Κύριος είπe: «Του χρόνου τέτοια εποχή θα ξανάρθω, και η γυναίκα σου η Σάρρα θα έχει γιο». Η Σάρρα τα άκουγε όλα αυτά, γιατί στεκόταν από πίσω του, στο άνοιγμα της σκηνής. Ο Αβραάμ και η Σάρρα ήταν γέροντες προχωρημένης ηλικίας. Η Σάρρα, λοιπόν, γέλασε κρυφά [...] Αλλά ο Κύριος είπe στον Αβραάμ: «Γιατί γέλασε η Σάρρα; Γιατί αμφιβάλλει ότι θ' αποκτήσει γιο τώρα που γέρασε; Τίποτα δεν είναι αδύνατο για τον Κύριο! Όταν την ίδια εποχή ύστερα από ένα χρόνο θα ξανάρθω σπίτι σου, η Σάρρα θα έχει γιο» [...] Από κει οι άντρες έφυγαν [...] Ο Αβραάμ βάδιζε μαζί τους για να τους κατευοδώσει. Τότε ο Κύριος είπe: «... Ένα μεγάλο και ισχυρό έθνος θα προέλθει από τον Αβραάμ και στο πρόσωπό του θα ευλογηθούν όλα τα έθνη της γης». (Γεν 18, 1-18)

Η πίστη σε ένα Θεό σχέσης και αγάπης / Ο Θεός ως Τριάδα

Η Τριάδα ως αγάπη

Η Αγία Τριάς, Γ. Κόρδης

Φτιαγμένοι κατ' εικόνα του Τριαδικού Θεού, οι άνθρωποι καλούνται να αναπαράγουν στη γη το μυστήριο της αμοιβαίας αγάπης που η Τριάδα βιώνει στον ουρανό... Κάθε κοινωνική μονάδα, η οικογένεια, το σχολείο, το εργοστάσιο, η ενορία, πρέπει να γίνει μια εικόνα της

Τριάδος. Επειδή ξέρουμε ότι ο Θεός είναι τρεις σε ένα, ο καθένας μας είναι ταγμένος να ζει με θυσία μέσα στον άλλο και για τον άλλο. Ο καθένας είναι ταγμένος αμετάκλητα σε μια ζωή πρακτικής υπηρεσίας, ενεργητικής συμπάθειας. Η πίστη μας στην Τριάδα μάς υποχρεώνει να παλεύουμε σε κάθε επίπεδο, από το αυστηρό προσωπικό ως το καλύτερα οργανωμένο, αντίθετα σ' όλες τις μορφές καταπίεσης, αδικίας και εκμετάλλευσης.

Κάλλιστος Ware, Ο ορθόδοξος δρόμος

Η χάρη του Κυρίου μας Ιησού Χριστού και
η αγάπη του Θεού και Πατέρα και
η κοινωνία του αγίου Πνεύματος ας είναι με όλους σας.

Ευχή της Αγίας Αναφοράς από τη
Θ. Λειτουργία του Ιωάννη του Χρυσοστόμου

N. Καρούζος, Απολέλυσαι της ασθενείας σου

[...] Κύριε, ανήκα στους εχθρούς σου.
Συ είσαι, όμως, τώρα που δροσίζεις
το μέτωπό μου ως γλυκύτατη αύρα.
Έβαλες μέσα μου πένθος χαρωπό
και γύρω μου όλα πια ζουν και λάμπουν.
Σηκώνεις την πέτρα και το φίδι
φεύγει και χάνεται.
Απ' την ανατολή ως το βασίλεμα του ήλιου
θυμάμαι πως είχες κάποτε σάρκα και οστά για μένα. [...]

Η πίστη ως ελεύθερη ανταπόκριση στην πρόσκληση του Θεού

Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου

Κατά τον έκτο μήνα της εγκυμοσύνης της Ελισάβετ, ο Θεός έστειλε τον άγγελο Γαβριήλ στην πόλη της Γαλιλαίας Ναζαρέτ σε μια παρθένο, που ήταν αρραβωνιασμένη με κάποιον που τον έλεγαν Ιωσήφ και καταγόταν από τη γενιά του Δαβίδ. Την παρθένο την έλεγαν Μαριάμ. Παρουσιάστηκε σ' αυτήν ο άγγελος και της είπε: «Χαίρε εσύ, προικισμένη με τη χάρη του Θεού. Ο Κύριος είναι μαζί σου. Ευλογημένη απ' το Θεό είσαι εσύ, περισσότερο από όλες τις γυναίκες». Εκείνη μόλις τον είδε τaráχτηκε με τα λόγια του και προσπαθούσε να εξηγήσει τι σήμαινε ο χαιρετισμός αυτό. Ο άγγελος της είπε: «Μη φοβάσαι, Μαριάμ, ο Θεός σου έδωσε τη χάρη του και να, θα μείνεις έγκυος, θα γεννήσεις γιο και θα τον ονομάσεις Ιησού. Αυτός θα γίνει μέγας και θα ονομαστεί Υιός του Υψίστου. Σ' αυτόν θα δώσει ο Κύριος ο Θεός το θρόνο του Δαβίδ, του προπάτορά του. Θα βασιλέψει για πάντα στους απογόνους του Ιακώβ και η βασιλεία του δε θα έχει τέλος». Η Μαριάμ τότε ρώτησε τον άγγελο: «Πώς θα μου συμβεί αυτό, αφού δεν έχω συζυγικές σχέσεις με άνδρα;» Και ο άγγελος της απάντησε: «Το Άγιο Πνεύμα θα έρθει επάνω σου και η δύναμη του Θεού θα σε καλύψει· γι' αυτό και το άγιο παιδί που θα γεννήσεις θα ονομαστεί Υιός Θεού. Μάθε ακόμη ότι η συγγενής σου Ελισάβετ συνέλαβε γιο στα γηρατειά της, κι έτσι, αυτή που την αποκαλούσαν στείρα βρίσκεται τώρα στον έκτο μήνα της εγκυμοσύνης. Για τον Θεό τίποτα δεν είναι ακατόρθωτο». Η Μαριάμ τότε είπε: «Είμαι μια

δούλη του Κυρίου· ας γίνει το θέλημά του σ' εμένα όπως
μου το είπες». Κι έφυγε από αυτήν ο άγγελος.

Λκ 1, 26-38

Ο Ευαγγελισμός, Sorin Dimitrescu

Η ελευθερία του ανθρώπου

Ο Θεός δεν αγαπά αυτό που γίνεται αναγκαστικά, αλλά αυτό που κατορθώνεται με την αρετή. Η δε αρετή επιτυγχάνεται με την ελεύθερη προαίρεση κι όχι με τον εξαναγκασμό.

Μ. Βασίλειος,
'Ότι ουκ εστιν αίτιος των κακών ο Θεός

Η πίστη ως συνεχής ευλογία του Θεού

Ευλόγει, η ψυχή μου, τον Κύριον

Από τη Μονή Φιλανθρωπηνών (16ος αι.)

Ευλόγησε τον Κύριο, ψυχή μου,
και όλο μου το είναι
το όνομά του το άγιο!
Ευλόγησε τον Κύριο, ψυχή μου,

και μην ξεχνάς καμιά
απ' τις καλοσύνες του!
Αυτός σου συγχωρεί όλες τις ανομίες σου,
και θεραπεύει τις αρρώστιες σου όλες.
Αυτός από το θάνατο γλιτώνει τη ζωή σου,
σε πλημμυρίζει με έλεος κι αγάπη.
Σου δίνει όσα πόθησες αγαθά,
η νιότη σου καθώς του αητού θ' ανανεώνεται.
Έργα δικαιοσύνης κάνει ο Κύριος
και δίκαιη κρίση σ' όλους τους κατατρεγμένους...

(Ψλ 103, 1-6)

Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

- 1. Μελετώντας παράλληλα τα δυο βιβλικά κείμενα (Φιλοξενία Αβραάμ – Ευαγγελισμός Θεοτόκου), υπογραμμίστε τα σημεία εκείνα που δείχνουν την κίνηση του Θεού προς τον άνθρωπο, καθώς και την απάντηση του ανθρώπου στην κίνηση αυτή. Στη συνέχεια εξηγήστε γιατί, όταν οι χριστιανοί μιλούν για πίστη, εννοούν μια σχέση αγάπης και εμπιστοσύνης ανάμεσα στον άνθρωπο και τον Θεό.**
- 2. Εξηγήστε με επιχειρήματα γιατί η πίστη στον Θεό προϋποθέτει την ελευθερία;**
- 3. Υπογραμμίστε στο κείμενο του ψαλμού 103 λέξεις και φράσεις που δείχνουν τη στάση του Θεού προς τον κόσμο. Εξηγήστε πώς αισθάνεται ο πιστός. Διαλέξτε έναν στίχο ως τίτλο για την εικόνα της Μονής Φιλανθρωπηνών.**

Ζώντας με νόημα στον κόσμο

Είσοδος στην εκκλησιαστική κοινότητα με το Βάπτισμα

Παλαιοχριστιανικό Βαπτιστήριο Στόβων, Π.Γ.Δ.Μ.

Δεν ξέρω τι είναι

Δεν ξέρω τι είναι,
Ούτε πώς φτάνει,
Ούτε τι χρώμα έχουν οι μέρες όταν έρχεται
Δεν είμαι ο μόνος
το είδανε κι άλλοι
Να μπαίνει μέσα στα νερά και να μη βρέχεται.

Μην το μαλώσεις,
Μην το ζορίσεις,
Σήκω απ' το πιάνο, βγες μια βόλτα, αναστέναξε
Σαν περιστέρι
Είχε καθίσει

Απάνω σου όταν σε βαφτίζουν, αλλά πέταξε.

Το πλήθος βλέπει
Μόνο τον χρόνο
Που τα μωρά του βγαίνουν βόλτα με τον διάβολο
Με πιάνει ζάλη
Μα βλέπω μόνο
Να 'ρχεσαι απλά και να μου ξαναφεύγεις αύριο.

Δεν ξέρω τι είσαι,
Ούτε ως πού φτάνεις,
Ούτε τι χρώμα έχουν οι μέρες όταν έρχεσαι
Δεν είμαι ο μόνος
σε είδανε κι άλλοι
Να μπαίνεις μέσα στα νερά και να μη βρέχεσαι.

Μουσική, στίχοι: Φοίβος Δεληβοριάς

Πάρος, 1971. Φωτ. Ζαχαρίας Στέλλας

Από το Μυστήριο του Βαπτίσματος και το Μυστήριο του Χρίσματος

ΧΡΙΣΗ ΜΕ ΕΛΑΙΟ

Χρίεται ο δούλος του Θεού έλαιον αγαλλιάσεως εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του αγίου Πνεύματος. Αμήν.

(για το στήθος) εις ίασιν ψυχής και σώματος

(για τα αυτιά) εις ακοήν πίστεως

(για τα πόδια) του πορεύεσθαι τα διαβήματά σου

(για τα χέρια) αι χείρες σου εποίησάν με και έπλασάν με.

Χρίεται το παιδί του Θεού (λέει το όνομά του) λάδι αγαλλίασης στο όνομα του Πατέρα και του Υιού και Αγίου Πνεύματος. Αμήν.

για τη θεραπεία ψυχής και σώματος

για αποδοχή της πίστης

για να ακολουθεί τα βήματά σου

τα χέρια σου με δημιούργησαν και με έπλασαν.

ΒΑΠΤΙΣΗ

Βαπτίζεται ο δούλος του Θεού ... εις το όνομα του Πατρός, Αμήν· και του Υιού, Αμήν· και του αγίου Πνεύματος, Αμήν.

Βαπτίζεται το παιδί του Θεού (το όνομά του παιδιού) στο όνομα του Πατέρα, Αμήν· και του Υιού, Αμήν· και του αγίου Πνεύματος, Αμήν.

ΧΡΙΣΜΑ - ΧΡΙΣΗ ΜΕ ΤΟ ΑΓΙΟ ΜΥΡΟ

Σφραγίς δωρεάς Πνεύματος αγίου. Αμήν.

Σφραγίδα του δώρου του αγίου Πνεύματος. Αμήν.

ΕΝΔΥΣΗ

Ενδύεται ο δούλος του Θεού ... χιτώνα δικαιοσύνης, εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του αγίου Πνεύματος. Αμήν.

Ντύνεται το παιδί του Θεού (το όνομα του παιδιού) ένδυμα αρετής, στο όνομα του Πατέρα και του Υιού και του αγίου Πνεύματος. Αμήν.

ΕΠΙΔΟΣΗ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΑΙ ΛΑΜΠΑΔΑΣ

Όστις θέλει οπίσω μου ακολουθείν, απαρνησάσθω εαυτόν και αράτω τον σταυρόν αυτού και ακολουθήτω μοι.

Όποιος θέλει να με ακολουθήσει, ας απαρνηθεί τον εαυτό του και ας σηκώσει το σταυρό του και ας με ακολουθήσει.

ΚΥΚΛΟΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΛΥΜΒΗΘΡΑ

Όσοι εις Χριστόν εβαπτίσθητε, Χριστόν ενεδύσασθε, Αλληλούϊα.

Όσοι βαπτιστήκατε στο όνομα του Χριστού, τον Χριστό ντυθήκατε. Αλληλούϊα.

Η χάρη του Βαπτίσματος

Το βάπτισμα, φυτεύει μέσα μας κρυμμένο σπόρο τελειότητας, ο οποίος, με την αδιάλειπτη χάρη του Θεού, βλασταίνει και φέρει καρπούς που διακρίνουμε και γευόμαστε στη ζωή μας.

Κάλλιστος Ware, Πώς να εισέλθω στην καρδιά;

Ζωή ευχαριστίας στην εκκλησιαστική κοινότητα

Ευχαριστία θα πει αγάπη

Κάθε κύτταρο του ορατού Σώματος του Χριστού, της Εκκλησίας, κάθε πιστός, έχει κληθεί με το βάπτισμά του και τη συμμετοχή του στη Θεία Ευχαριστία, να εκφράζει, να φανερώνει, να «ενσαρκώνει» με το είναι και με το έργο του την αγάπη του Θεού στις όποιες συνθήκες κι αν ζει. Όποιος μένει εν τω Θεώ δεν μπορεί παρά να αγαπά όπως εκείνος, με μια αγάπη που παίρνει τολμηρές πρωτοβουλίες, που δεν γνωρίζει σύνορα, προκαταλήψεις, που αγκαλιάζει τα πάντα.

Η διαβεβαίωση ότι «ο Θεός αγάπη εστί» μας παρηγορεί, και μας απελευθερώνει από τον πολύμορφο φόβο, τον φόβο του άλλου, του διαφορετικού, του αγνώστου, των εξελίξεων της ανθρωπότητας που συχνά προοιωνίζονται απειλητικές. Τον φόβο από τις αποτυχίες μας και κάποτε από την άβυσσο της ψυχής μας. «Ο φόβος δεν υπάρχει στην αγάπη, αλλά η τέλεια αγάπη διώχνει τον φόβο» (Α' Ιω 4, 18). Ακόμα και πολλοί, που αρνούνται ή δεν θέλουν να δεχθούν το όνομα «Θεός», αποδέχονται έμμεσα το άλλο του όνομα: «αγάπη».

Αρχιεπίσκοπος Τιράνων Αναστάσιος
(Γιαννουλάτος), Θεός εφανερώθη εν σαρκί...

Η Θεία Ευχαριστία ως Θεία Κοινωνία

Δεν είναι τυχαίο ότι η Εκκλησία έχει δώσει στην Ευχαριστία την ονομασία «Κοινωνία», διότι στην Ευχαριστία βρίσκουμε όλες τις διαστάσεις της κοινωνίας: ο

Θεός κοινωνεί τον εαυτό του σε μας, εμείς, εισερχόμεστε σε κοινωνία μαζί του, οι μετέχοντες στο μυστήριο εισέρχονται σε κοινωνία μεταξύ τους και η κτίση ως σύνολο εισέρχεται μέσω του ανθρώπου σε κοινωνία με τον Θεό.

Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης (Ζηζιούλας)

Υπέρ όλου του κόσμου

Ο ιερέυς προσκομίζει, προσφέρει τα τίμια δώρα και όλο τον πιστό λαό στη θεία βουλή.

Την ιεροτάτη στιγμή της επικλήσεως παρακαλεί τον Θεό Πατέρα να καταπέμψει το Πνεύμα το Άγιο εφ' ημάς και επί τα προκείμενα δώρα. Και να ποιήσει τον άρτον τίμιον Σώμα. Και τον οίνον τίμιον Αίμα του Κυρίου.

Είναι παρούσα εν ενεργεία όλη η αγία Τριάς.

Προσφέρονται οι πιστοί και τα τίμια δώρα.

Προσφέρεται ο ιερέυς ως άνθρωπος ζωντανός, με τα προβλήματα, τους πόνους, τις ελπίδες και τους αγώνες του.

Προσφέρει και όλα τα μέλη της οικογενείας του ο εφημέριος, που συνήθως είναι έγγαμος [...]

Προσφέρει και όλα τα μέλη της ευρυτέρας οικογενείας του, που είναι η ενορία.

Προσφέρεται η θεία Λειτουργία και υπέρ της Οικουμένης.

Αρχιμανδρίτης Βασίλειος
(Γοντικάκης), Λειτουργικός τρόπος

Ο άνθρωπος ευχαριστεί τον Θεό

Νεκρή φύση με σύκα, Louis Melendez

Ο άνθρωπος είναι ένα ον που πεινάει. Πεινάει όμως για Θεό. Πίσω από όλες τις πείνες της ζωής μας βρίσκεται ο Θεός. Κάθε πόθος είναι τελικά πόθος για Εκείνον. Βέβαια δεν είναι μονάχα ο άνθρωπος ένα ον που πεινάει. Όλα όσα υπάρχουνε ζούνε «τρώγοντας». Η δημιουργία ολόκληρη εξαρτάται από την τροφή. Η μοναδική όμως θέση του ανθρώπου μέσα στο σύμπαν βρίσκεται στο ότι μονάχα αυτός ευλογάει το Θεό για την τροφή και για τη ζωή που λαβαίνει από Εκείνον. Μονάχα αυτός αποκρίνεται στην ευλογία του Θεού με τη δική του ευλογία.

Αλ. Σμέμαν, Για να ζήσει ο κόσμος

Χέρια, Χρήστος Μποκόρος

(Γίνεται από τον ιερέα μετά την Επίκληση και τον Καθαγιασμό των Τιμίων Δώρων)

Θυμήσου, Κύριε, το λαό που στέκεται ολόγυρα, και εκείνους που δικαιολογημένα απουσίασαν, και ελέησε αυτούς και εμάς σύμφωνα με το πλούσιο έλεός σου. Γέμισε τις αποθήκες τους με κάθε αγαθό· διατήρησε τους συζυγικούς δεσμούς τους με ειρήνη και ομόνοια· ανάθρεψε τα νήπια· διαπαιδαγώγησε τη νεότητα· στήριξε τα γηρατειά· παρηγόρησε τους μικρόψυχους· μάζεψε τους διασκορπισμένους· φέρε πίσω τους πλανημένους και ένωσέ τους με την Αγία σου Καθολική και Αποστολική Εκκλησία. Ελευθέρωσε όσους μαστίζονται από πονηρά

πνεύματα· συντρόφεψε αυτούς που ταξιδεύουν στη θάλασσα· συνόδευσε αυτούς που οδοιπορούν· προστάτευσε τις χήρες· υπεράσπισε τα ορφανά· ελευθέρωσε τους αιχμαλώτους· θεράπευσε τους ασθενείς. Θυμήσου, Κύριε, ο Θεός μας, εκείνους που βρίσκονται στα δικαστήρια και στα καταναγκαστικά έργα και στις εξορίες και σε πικρές σκλαβιές και σε κάθε θλίψη και ανάγκη και δύσκολη περίσταση, καθώς και όλους όσους έχουν ανάγκη από τη μεγάλη σου ευσπλαχνία· και αυτούς που μας αγαπούν, και εκείνους που μας μισούν, και αυτούς οι οποίοι παράγγειλαν σ' εμάς τους ανάξιους να προσευχόμαστε γι' αυτούς. Θυμήσου, Κύριε ο Θεός μας, και όλο το λαό σου και να σκορπίσεις σε όλους μας το πλούσιο έλεός σου, προσφέροντας σε όλους την εκπλήρωση των αιτημάτων που αποβλέπουν στη σωτηρία. Επίσης και εκείνους, τους οποίους δεν αναφέραμε, γιατί δεν τους ξέρουμε ή γιατί τους ξεχάσαμε ή γιατί είναι πάρα πολλά τα ονόματα, θυμήσου τους εσύ, ο Θεός, ο οποίος γνωρίζεις την ηλικία και το όνομα καθενός, γνωρίζεις τον καθένα από τότε που ήταν στην κοιλιά της μητέρας του. Γιατί εσύ, Κύριε, είσαι η βοήθεια των αβοήθητων, η ελπίδα των απελπισμένων, ο σωτήρας όσων υποφέρουν, το λιμάνι όσων ταξιδεύουν στη θάλασσα, ο γιατρός των ασθενών. Εσύ ο ίδιος να γίνεις τα πάντα για όλους· εσύ που γνωρίζεις τον καθένα και το αίτημά του, την οικογένεια και τις ανάγκες του. Σώσε, Κύριε, την πόλη αυτή και κάθε πόλη και χώρα από πείνα, επιδημία, σεισμό, καταποντισμό, πυρκαγιά, σφαγή, επιδρομή αλλοφύλων και εμφύλιο πόλεμο.

Ικετήρια δέηση από τη
Θεία Λειτουργία του Μ. Βασιλείου

Μίμηση του Χριστού

Τα γνωρίσματα του καινούριου ανθρώπου στην Καινή Διαθήκη

Βλέποντας ο Ιησούς τους καλεσμένους με ποιον τρόπο διάλεξαν τις πρώτες θέσεις στο τραπέζι, τους είπε μια παραβολή. «Όταν σε καλέσει κάποιος σε γάμο, μην πας να καθίσεις στην πρώτη θέση, γιατί μπορεί κάποιος άλλος καλεσμένος του, να είναι πιο σπουδαίος από σένα. Όταν έρθει αυτός που κάλεσε κι εσένα κι εκείνον, θα σου πει: “δώσε σ’ αυτόν τη θέση”. Τότε εσύ ντροπιασμένος θα πάς και θα καθίσεις στην τελευταία θέση, ώστε όταν έρθει αυτός που σε κάλεσε, να σου πει: “φίλε μου, πήγαινε σε καλύτερη θέση”. Τότε αυτό θα είναι τιμή για σένα μπροστά στους συνδαιτυμόνες σου. Γιατί όποιος υψώνει τον εαυτό του θα ταπεινωθεί, κι αυτός που ταπεινώνει τον εαυτό του θα υψωθεί».

Λκ 14, 7-11

Σας τα είπα αυτά, ώστε η χαρά η δική μου να είναι μέσα σας, κι η χαρά σας να είναι ολοκληρωμένη. Αυτή είναι η δική μου εντολή: να αγαπάτε ο ένας τον άλλο, όπως εγώ σας αγάπησα. Κανείς δεν έχει μεγαλύτερη αγάπη, από κείνον που θυσιάζει τη ζωή του για χάρη των φίλων του. Εσείς είστε φίλοι μου, αν κάνετε αυτά που εγώ σας παραγγέλλω. Δε σας ονομάζω πια δούλους, γιατί ο δούλος δεν ξέρει τι κάνει ο κύριός του. Σας ονομάζω φίλους, γιατί σας έκανα γνωστά όλα όσα άκουσα από τον Πατέρα μου.

Ιω 1, 11-15

Πετάξτε από πάνω σας το ψέμα και ο καθένας ας λείπει την αλήθεια στο διπλανό του, γιατί είμαστε μέλη του ίδιου σώματος [...] Κανένας βλαβερός λόγος ας μη βγαίνει από το στόμα σας παρά μόνο ωφέλιμος, που να μπορεί να οικοδομήσει, όταν χρειάζεται, και να κάνει καλό σ' αυτούς που τον ακούνε... Διώξτε μακριά σας κάθε δυσαρέσκεια, θυμό, οργή, κραυγή, κατηγορία, καθώς και άλλη κακότητα. Να φέρεστε μεταξύ σας με καλοσύνη κι ευσπλαχνία, και να συγχωρείτε ο ένας τον άλλο, όπως κι ο Θεός σας συγχώρησε διά του Χριστού.

Εφ 4, 25-32

Μιμηθείτε λοιπόν το Θεό, αφού είστε αγαπητά του παιδιά· να συμπεριφέρεστε με αγάπη κατά το πρότυπο του Χριστού, που σας αγάπησε...

Εφ 5, 1-2

Ο χριστιανός μιμούμενος τον Χριστό

Αν λοιπόν κανείς παρουσιάζεται να φορεί σαν προσωπίο το όνομα του Χριστού, αλλά δε δείχνει στη ζωή του όσα έχουν σχέση με το όνομα τούτο, δημιουργεί ψεύτικη εντύπωση για το όνομα του Χριστού, γιατί, σύμφωνα με το παράδειγμα, φόρεσε στον πίθηκό του μια μάσκα, που παριστάνει τον άνθρωπο. Γιατί ο Χριστός δεν υπάρχει περίπτωση να μην ενσαρκώνει τη δικαιοσύνη, την καθαρότητα, την αλήθεια και την αποξένωση από κάθε κακία· ούτε είναι δυνατόν ο χριστιανός (ο αληθινός βέβαια χριστιανός) να μην φαίνεται πως συμμετέχει έμπρακτα σε όλα αυτά. Λοιπόν, αν θα μπορούσε κάποιος να ορίσει το νόημα του Χριστιανισμού, θα πούμε ότι Χριστιανισμός είναι η μίμηση της θείας φύσεως.

Γρηγόριος Νύσσης,
Τι των Χριστιανών όνομα ή επάγγελμα

Ο πλούτος ως έλλειψη αγάπης

Όσο όμως πλεονάζουν τα πλούτη σου, τόσο σου λείπει η αγάπη.[...] Όταν μπαίνω στο σπίτι νεόπλουτου που μεγαλοπιάνεται και το βλέπω γανωμένο παντού με λουλούδια, ξέρω πως δεν κατέχει τίποτα πολυτιμότερο απ' όσα φαίνονται, αλλά στολίζει τα άψυχα και έχει αστόλιστη την ψυχή. Πες μου, τόσο πια απαραίτητα είναι τα αργυρά κρεβάτια και τα αργυρά τραπέζια, τα ελεφάντινα καθίσματα και τα ελεφάντινα αμάξια. ώστε για χάρη τους τα πλούτη να μην περνούν στους φτωχούς, μολονότι χιλιάδες στέκουν έξω απ' την πόρτα σου και

κάθε εξαθλιωμένου ακούς τη φωνή; Όμως εσύ αρνείσαι να δώσεις, γιατί λες πως ποτέ δεν θα έφτανε για όλους όσοι ζητούν. Και με τη γλώσσα ορκίζεσαι, αλλά σ' ελέγχει το χέρι σου. [...]

Μέγας Βασίλειος, Προς πλουτούντας

Ενότητα και ισότητα

Ας μη γίνουμε, αγαπητοί μου φίλοι και αδελφοί, κακοί διαχειριστές των αγαθών που μας δόθηκαν. Ας μην κοπιάζουμε για να θησαυρίζουμε και να αποταμιεύουμε, ενώ άλλοι υποφέρουν από την πείνα. Ας μιμηθούμε τον ανώτατο και κορυφαίο νόμο του Θεού, που στέλνει τη βροχή σε δικαίους και αδίκους και ανατέλλει τον ήλιο επίσης για όλους. Αυτός έκανε τη γη ευρύχωρη για όλα τα χερσαία ζώα, δημιούργησε πηγές, ποτάμια, δάση, αέρα για τα φτερωτά και νερά για τα υδρόβια, και έδωσε σε όλα τα όντα άφθονα τα απαραίτητα για τη ζωή τους στοιχεία, χωρίς να τα περιορίζει καμιά εξουσία, χωρίς να τα καθορίζει κανένας γραπτός νόμος, χωρίς να τα εμποδίζουν σύνορα. [...]

Οι άνθρωποι, όμως, αφότου έβγαλαν από τη γη το χρυσάφι, το ασήμι και τα πολύτιμα πετράδια, αφότου έφτιαξαν ρούχα μαλακά και περιττά και αφότου απέκτησαν άλλα παρόμοια πράγματα που αποτελούν αιτίες πολέμων και επαναστάσεων και τυραννικών καθεστώτων, κυριεύθηκαν από παράλογη υπεροψία. Έτσι, δεν δείχνουν ευσπλαχνία στους δυστυχημένους συνανθρώπους τους και δεν θέλουν ούτε με τα περίσσια τους να δώσουν στους άλλους τα αναγκαία. Τι βαναυσότητα! Τι σκληρότητα! [...]

Εσύ, όμως, να κοιτάς την αρχική ενότητα και ισότητα, όχι την τελική διαίρεση· όχι το νόμο που επικράτησε, αλλά το νόμο του Δημιουργού.

Γρηγόριος ο Θεολόγος,
Περί φιλοπτωχίας λόγος

Ζωή ενάντια στο άδικο

Σε κάποιο σημείο του έργου του ο άγιος Διάδοχος Φωτικής (5ος αι.) παρατηρεί ότι η στάση ζωής του Χριστιανού νοηματοδοτείται όχι από την οργή, αλλά από την αγάπη, ακόμα και προς αυτούς οι οποίοι τον αδικούν. [...] ο Διάδοχος όμως συνεχίζει σε κάτι πολύ ενδιαφέρον: Είναι λάθος να νομίζουμε πως η οργή οφείλει να λείπει ολότελα από τη ζωή του Χριστιανού. Αυτό το οποίο ξεριζώνει ο πιστός, είναι ο στρεβλός προσανατολισμός της, δηλαδή η χρήση της για την ικανοποίηση του εγωισμού του. Αν η οργή φανερώνει έγνοια για τον άλλον, είναι θεμιτή. Αυτό, συνεπώς, που οφείλει να κάνει ο Χριστιανός, είναι να οργίζεται εναντίον εκείνων που καταδυναστεύουν τους φτωχούς ή «κατά του Θεού λαλούσιν αδικίαν» ή ζουν πονηρά.

Παρόμοια, ο Χρυσόστομος το λέει ρητά ότι η οργή είναι φυσική δύναμη που εμφυτεύθηκε μέσα μας από τον Θεό για να βοηθούμε τους αδικουμένους, ενώ, αντιθέτως, ο πόθος των χρημάτων δεν αποτελεί καθόλου φυσική δύναμη.

Θ. Παπαθανασίου, Κοινωνική
δικαιοσύνη και Ορθόδοξη Θεολογία

Ζώντας σαν φίλοι του Χριστού

Μυστικός Δείπνος (λεπτομέρεια), Ι.Μ. Βατοπαιδίου
(14ος αι.)

Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να δούμε τον Χριστό. Αυτός είναι ο φίλος μας, ο αδελφός μας. Είναι ό,τι πιο καλό και όμορφο. Αυτός είναι το παν. ...Ωστόσο, εξακολουθεί να είναι φίλος και θέλει να μας φωνάζει "Είστε φίλοι μου, δεν το καταλαβαίνετε αυτό; Είμαστε αδέρφια. Δεν σας απειλώ. Σας αγαπώ. Θέλω να απολαμβάνετε τη ζωή μαζί μου".

(από τους λόγους του Οσίου
Πορφυρίου του Κausοκαλυβίτη)

Ο Ισαάκ ο Σύρος για την καρδιά που αγαπά

Τι είναι η καρδιά που αγαπά; Είναι η καρδιά που φλέγεται από αγάπη για ολόκληρη την κτίση, τους ανθρώπους, τα πουλιά, τα θηρία, τα πονηρά πνεύματα. Κινούμενη από άμετρη ευσπλαχνία προσεύχεται ακόμη και για τα ερπετά.

Η Κιβωτός του Κόσμου

Η Κιβωτός του Κόσμου είναι μια φωλιά στοργής και φροντίδας για το παιδί, το νέο και το γονιό που βρίσκονται σε ανάγκη. Την ίδρυσε το 1998 στην Αθήνα ο εικοσιεξάχρονος ιερέας, πατέρας Αντώνιος Παπανικολάου, με όπλα την αγάπη του για τα παιδιά.

Η Κιβωτός καλύπτει εξ ολοκλήρου και φροντίζει τα απροστάτευτα παιδιά. Σε συνεργασία με άλλους φορείς προστασίας και υπηρεσίες για τα δικαιώματα των παιδιών, αναλαμβάνει το μέγλωμα των ανηλίκων –Ελληνόπουλων αλλά και από άλλες χώρες– σε σπίτια φιλοξενίας. Τα παιδιά ζουν σε ένα περιβάλλον στοργής και ειρήνης μακριά από την φτώχεια, την πείνα και τον ρατσισμό.

Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Ακούγοντας το τραγούδι του Φοίβου Δεληβοριά γράψτε πέντε λέξεις που σας έρχονται στο νου. Αφού ξανακούσετε το τραγούδι, γράψτε άλλες πέντε λέξεις. Στη συνέχεια, δημιουργήστε ένα μικρό κείμενο χρησιμοποιώντας τις λέξεις σας. (Τεχνική: Artful Thinking «Ακούγοντας 5X2»)
2. Εντοπίστε τα υλικά στοιχεία και τα αντικείμενα που χρησιμοποιούνται στο Μυστήριο της Βάπτισης και του Χρίσματος.

3. Σε συνεργασία με τον/την διπλανό/ή σας και με βάση το κείμενο από τη θεία Λειτουργία του Μ. Βασιλείου φτιάξτε έναν πίνακα με όλες τις κατηγορίες των ανθρώπων για τις οποίες ο ιερέας ζητάει το έλεος του Θεού. Τι σχόλια και παρατηρήσεις θα κάνατε βλέποντάς τον;
4. Χωριστείτε σε μικρές ομάδες και επιλέξτε δύο κείμενα (από την Κ. Διαθήκη ή την εκκλησιαστική παράδοση) που αναφέρονται στα γνωρίσματα του καινούριου ανθρώπου. Αναγνωρίστε σ' αυτά αξίες ζωής και ανακοινώστε τις στην ολομέλεια. Στη συνέχεια, συζητήστε στις ομάδες σας ποιες από αυτές τις αξίες σχετίζονται με τις ανάγκες των σύγχρονων ανθρώπων.
5. Καταγράψτε ερωτήσεις που θα θέλατε να υποβάλετε στον π. Αντώνιο της Κιβωτού του Κόσμου.

Ζωή με ευθύνη για την κτίση

Πώς να σωπάσω

Πώς να σωπάσω μέσα μου
την ομορφιά του κόσμου;
Ο ουρανός δικός μου
η θάλασσα στα μέτρα μου

Πώς να με κάνουν να τον δω
τον ήλιο μ' άλλα μάτια;
Στα ηλιοσκαλοπάτια
Μ' έμαθε η μάνα μου να ζω...

Στου βούρκου μέσα τα νερά
ποια γλώσσα μου μιλάνε
αυτοί που μου ζητάνε
να χαμηλώσω τα φτερά;

Μουσική: Στ. Ξαρχάκος, στίχοι: Κ. Κινδύνης

Από την Παλαιά Διαθήκη για την κτίση

Η γη δεν πρέπει να πωλείται οριστικά, γιατί ανήκει σ' εμένα κι εσείς είστε σαν ξένοι που τους δόθηκε η άδεια να την κατοικούν.

Λευ 25, 23

Τη γη επισκέπτεσαι και της χαρίζεις αφθονία,
την πλημμυρίζεις αγαθά·
με νερό, Θεέ, γεμίζεις το ποτάμι σου,
φροντίζεις την καρποφορία της,
έτσι καθώς την προετοιμάζεις.
Δίνεις στ' αυλάκια της να πιουν,
το σβολιασμένο της το χώμα ισιώνεις,
την απαλαίνεις με την ήρεμη βροχή
και ευλογείς το κάθε της βλαστάρι.

Βίνσεντ Βαν Γκογκ

Όλο τον κύκλο της χρονιάς
τονε στολίζεις με τις καλοσύνες σου·
όπου περάσεις χύνεται η αφθονία.
Στις στέπες τα λιβάδια θάλλουν
κι οι λόφοι περιζώνονται χαρά.
Γεμίζουν πρόβατα τα βοσκοτόπια,
οι κάμποι μες στις θημωνιές τυλίγονται·
τραγούδια και κραυγές χαρά ηχούν!

Ψλ 65, 10-14

Κοιτώ τους ουρανούς, τα δημιουργήματά σου,
τη σελήνη και τ' αστέρια, πούχεις στεριώσει εσύ:
Τι είν' ο άνθρωπος, ώστε να νοιάζεσαι γι' αυτόν,
ο κάθε άνθρωπος ώστε να τον φροντίζεις;
Λίγο πιο κάτω απ' τους αγγέλους τον κατέταξες,
με δόξα τον στεφάνωσες και με τιμή·
κυρίαρχο τον έβαλες σ' ό,τι τα χέρια σου δημιουργήσαν,
τα πάντα υπέταξες κάτω απ' την εξουσία του·
τα πρόβατα, τα βόδια όλα,
ακόμα και τ' άγρια θηριά·
τα πετεινά του ουρανού, της θάλασσας τα ψάρια,
που μέσα από τους δρόμους τους θαλάσσιους
πορεύονται.

Ψλ 8, 4-8

Πάουλ Κλέε

48 / 82

Τότε θα βόσκει ο λύκος με το αρνί μαζί,
κι η λεοπάρδαλη θα ξεκουράζεται με το κατσίκι αντάμα·
το μοσχάρι, ο ταύρος και το λιοντάρι μαζί θα βόσκουν,
κι ένα μικρό παιδί θα τα οδηγεί·
το βόδι κι η αρκούδα θα βόσκουνε μαζί,
μαζί θάναι και τα μικρά τους·
και το λιοντάρι και το βόδι άχυρα θα' χουν για τροφή.
Το νήπιο στην τρύπα της οχιάς,
και στων μικρών της τη φωλιά
το χέρι του θ' απλώνει.
Κανένας δεν θα προξενεί κακό στον άλλο,
ούτε κανέναν θα μπορούν να εξολοθρέψουν
στο όρος μου το άγιο,
γιατί η γνώση του Κυρίου θα γεμίσει ολόκληρη τη γη,
καθώς σκεπάζουν τ' άφθονα νερά τις θάλασσες.

Ησ 11, 6-9

Πάουλ Κλέε

Ευχές για την κτίση

Από τα ειρηνικά:

Για ευνοϊκές καιρικές συνθήκες, για πλούσια καρποφορία της γης και χρόνια ειρηνικά ας παρακαλέσουμε τον Κύριο. Κύριε ελέησον.

Από την Αγία Αναφορά:

[...] αφού πήρε το ψωμί στα άγια και αμόλυντα και αγνά του χέρια, ευχαρίστησε και ευλόγησε, το αγίασε, το κομματιάσε, το έδωσε στους αγίους μαθητές του και αποστόλους και είπε: «Λάβετε και φάγετε, αυτό είναι το σώμα μου που για χάρη σας κομματιάζεται, για τη συγχώρεση των αμαρτιών σας». Το ίδιο έκανε και με το ποτήριο μετά το δείπνο λέγοντας: «Πιείτε απ' αυτό όλοι, αυτό είναι το αίμα μου» [...]

Από τη Θ. Λειτουργία του Χρυσοστόμου

Η σχέση του Οσίου Σιλουανού του Αθωνίτη με την κτίση

Ο Γέροντας φρόντιζε ακόμα και για τα φυτά. Πίστευε πως κάθε κακομεταχείριση που τα βλάπτει είναι αντίθετη με τη διδαχή της χάρης. Θυμάμαι μια φορά που βάδιζα μαζί του το μονοπάτι που οδηγούσε από τη Μονή στο καλύβι, όπου πέρασα ένα έτος. Αυτή η καλύβα απέχει περίπου ένα χιλιόμετρο από το μοναστήρι. Ο Γέροντας ερχόταν να δει την κατοικία μου. Κρατούσαμε ραβδιά, όπως συνηθίζεται στις ορεινές περιοχές. Και στις δυο πλευρές από το μονοπάτι φύτρωναν αραιά ψηλά αγριόχορτα. Με τη σκέψη να μην αφήσω τα χόρτα να

κλείσουν το μονοπάτι, χτύπησα με το ραβδί ένα βλαστό στην κορφή του, ώστε να εμποδίσω την ωρίμανση των σπόρων. Η χειρονομία μου φάνηκε βάνουση στον Γέροντα και κούνησε ελαφρά με αμηχανία το κεφάλι του. Κατάλαβα τι σήμαινε αυτό και ντράπηκα. Ο Γέροντας έλεγε πως το Πνεύμα του Θεού διδάσκει τη συμπόνια για όλη την κτίση, ώστε να μην κόβουμε ούτε τα φύλλα του δέντρου χωρίς ανάγκη. «Να, ένα πράσινο φύλλο πάνω στο δέντρο, και συ το έκοψες χωρίς ανάγκη. Αν και δεν είναι αμαρτία, πώς να το πω, προκαλεί οίκτο. Η καρδιά που έμαθε ν' αγαπά, λυπάται όλη την κτίση».

Αρχ. Σωφρόνιος του Έσσεξ,
Ο Γέροντας Σιλουανός του Άθω

Συνάντηση με ένα αηδονάκι

Μια μέρα, ένα πρωινό προχώρησα μόνος μου στο παρθένο δάσος. Όλα, δροσισμένα από την πρωινή δροσιά, λαμπύριζαν στον ήλιο. Βρέθηκα σε μια χαράδρα. Την πέρασα. Κάθισα σ' ένα βράχο. Δίπλα μου κρύα νερά κυλούσαν ήσυχα κι έλεγα την ευχή. Ησυχία απόλυτη. Τίποτα δεν ακουγόταν. Σε λίγο, μέσα στην ησυχία ακούω μια γλυκιά φωνή, μεθυστική, να ψάλλει, να υμνεί τον Πλάστη. Κοιτάζω, δεν διακρίνω τίποτα. Τελικά, απέναντι σ' ένα κλαδί βλέπω ένα πουλάκι. ήταν αηδόνι. Κι ακούω το αηδονάκι να κελαηδάει, να σχίζεται. μάλλιασε, που λέμε, η γλώσσα του, φούσκωσε απ' τους λαρυγγισμούς ο λαιμός του. Αυτό το πουλάκι το μικροσκοπικό να κάνει κατά πίσω τα φτερά του, για να έχει δύναμη και να βγάζει αυτούς τους γλυκύτατους τόνους, αυτή την ωραία φωνή και να φουσκώνει ο λάρυγγάς του! Πω, πω, πω! Να 'χα ένα ποτηράκι με νερό, για να πηγαίνει να πίνει και να ξεδιψάει!

Μου ήρθαν δάκρυα στα μάτια. [...]

Δεν μπορώ να σας μεταφέρω αυτά που ένιωσα. Αυτά που αισθάνθηκα. Σας φανέρωσα, όμως, το μυστήριο. Και σκεπτόμουν. «Γιατί το αηδονάκι να βγάζει αυτούς τους λαρυγγισμούς; Γιατί να κάνει αυτές τις τρίλιες; Γιατί να ψάλλει αυτό το υπέροχο άσμα; Γιατί, γιατί, γιατί... γιατί να ξελαρυγγιάζεται; Γιατί, γιατί, για ποιο σκοπό; Μήπως περιμένει να το επαινέσει κανείς; Όχι, βέβαια, εκεί κανείς δεν θα το κάνει αυτό». Μόνος μου φιλοσοφούσα. [...] Πόσα δεν μου είπε το αηδονάκι! Και πόσα του είπα μες στη σιωπή: «Αηδονάκι μου, ποιος σου είπε ότι εγώ θα περνούσα από δω; Εδώ κανείς δεν πλησιάζει. Είναι τόσο

απρόσιτο το μέρος. Πόσο ωραία κάνεις χωρίς διακοπή το καθήκον σου, την προσευχή σου στον Θεό! Πόσα μου λες, αηδονάκι μου, πόσα με διδάσκεις! Θεέ μου, συγκινούμαι. Αηδόνι μου, μου δείχνεις με το κελάηδημά σου πως να υμνώ τον Θεό, μου λες χίλια, πολλά, πάρα πολλά...

Δεν είμαι καλά από υγεία, να τα πω όπως τα νιώθω. Θα μπορούσε να γραφεί ένα ολόκληρο πεζογράφημα. Το αγάπησα πολύ το αηδόνι. Το αγάπησα και μ' ενέπνευσε. Σκέφτηκα: «Γιατί εκείνο κι όχι κι εγώ; Γιατί εκείνο να κρύβεται κι όχι κι εγώ;». Και μου ήρθε στο νου ότι πρέπει να φύγω, πρέπει να χαθώ, πρέπει να μην υπάρχω. Είπα: «Γιατί; Είχε αυτό κόσμο μπροστά του; Ήξερε ότι ήμουν εγώ και τ' άκουγα; Ποιος τ' άκουγε που ξελαρυγγιάζονταν; Γιατί πήγαινε σε τέτοια κρυφά μέρη; Αλλά κι εκείνα τ' αηδόνια μες στο λόγγο, μες στη ρεματιά που βρισκόντουσαν τη νύκτα και την ημέρα, το βράδυ και το πρωί, ποιος τ' άκουγε που ξελαρυγγιαζόντουσαν όλα; Και γιατί το κάνανε αυτό το πράγμα; Και γιατί πηγαίνανε σε τέτοια κρυφά μέρη; Γιατί σπάζανε το λάρυγγά τους; Ο σκοπός ήταν η λατρεία, το ψάλσιμο στον Δημιουργό τους, η λατρεία στον Θεό». Έτσι τα εξηγούσα.

Όλα αυτά τα θεώρησα ότι ήταν του Θεού άγγελοι, δηλαδή πουλάκια που δοξάζανε τον Θεό, τον Πλάστη των πάντων και δεν τ' άκουγε κανείς. Ναι, κρύβονταν, να μην τ' ακούει κανείς, πιστέψτε με! Δεν τα ενδιέφερε να τ' ακούνε, αλλά ποθούσαν μες στη μοναξιά, μες στην ησυχία, μες στην ερημιά, μες στην σιωπή να τ' ακούει ποιος άλλος; Ο Πλάστης των πάντων, ο Δημιουργός του παντός. Αυτός που τους χάριζε ζωή και πνοή και φωνή. Θα ρωτήσετε: «Είχανε μυαλό;». Τι να πω, δεν ξέρω αν το έκαναν συνειδητά ή όχι. Δεν ξέρω. Γιατί αυτά είναι

πουλάκια. Μπορεί τώρα να είναι στη ζωή και μετά να μην υπάρχουν, όπως λέει η Αγία Γραφή. Δεν πρέπει εμείς να σκεπτόμαστε διαφορετικά απ' ό,τι λέει η Αγία Γραφή. Ο Θεός μπορεί να μας παρουσιάσει ότι όλοι αυτοί ήταν άγγελοι του Θεού. Εμείς δεν τα ξέρουμε αυτά. Πάντως κρύβονταν, να μην ακούσει κανείς τη δοξολογία τους.

Όσιος Πορφύριος ο Καυσοκαλυβίτης

Φωτεινή Στεφανίδη, εικονογράφηση από το βιβλίο Λ. Λαμπρέλη, Το κρυμμένο νερό

«Να αγαπάτε τα δέντρα»

Ελαιόδεντρα στη Μυτιλήνη, Κωνσταντίνος Μαλέας

Θυμάμαι τώρα, πως στη δεκαετία του 1960, όταν ήμουν διάκονος στη Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου στην Πάτμο, ο γέροντάς μας, ο πατήρ Αμφιλόχιος, συνήθιζε να μας λέει: «Γνωρίζετε πως ο Θεός μας έδωσε μία ακόμη εντολή, που δεν αναφέρεται στην Αγία Γραφή; Είναι η εντολή να αγαπάτε τα δέντρα». Πίστευε, πως όποιος δεν αγαπούσε τα δέντρα δεν αγαπούσε τον Χριστό. «Όταν φυτεύετε ένα δέντρο», μας έλεγε, «φυτεύετε ελπίδα, φυτεύετε ειρήνη, φυτεύετε αγάπη και θα λάβετε τη χάρη του Θεού». Ήταν ένας οικολόγος πολύ πριν η οικολογία έρθει στην επικαιρότητα. Ακούγοντας τις εξομολογήσεις των χωρικών, τους έβαζε ως επιτίμιο ή ποινή, να φυτέψουν ένα δέντρο. Και δεν ήταν μόνο αυτό: ο ίδιος περιφερόταν στο νησί για να δει πώς πηγαίνουν τα επιτίμια των χωρικών, να δει αν πότιζαν τακτικά το δέντρο που είχαν φυτέψει και αν το φρόντιζαν να μην το φάνε οι κατσίκες.

Το παράδειγμα και η επίδρασή του μεταμόρφωσαν το νησί: εκεί που πριν ογδόντα χρόνια το νησί ήταν γεμάτο ξερές και γυμνές πλαγιές, σήμερα φύονται πεύκα και ευκάλυπτοι.

Κάλλιστος Ware, «Δια της Δημιουργίας στον Δημιουργό»

Ο Άγιος Μόδεστος και τα ζώα

Ο Άγιος Μόδεστος φέρεται να προστατεύει τα ζώα, ιδιαίτερα αυτά που σέρνουν άροτρο. Στη γιορτή του δε «γιορτάζουν» μόνο τα βόδια αλλά και όλα τα οικόσιτα ζώα. Σε πολλά μέρη της Ελλάδας γίνονται αγιασμοί και τα ζώα «ευλογούνται» από τον ιερέα. Στη Λέσβο, στην γιορτή του Αγίου Μόδεστου, παίρνουν αγιασμό και ραντίζουν με αυτόν τα χωράφια τους, για να γλυτώσουν από τις ακρίδες και όλα τα άλλα κακά.

Η Εκκλησία γιορτάζει τον προστάτη των ζώων, Άγιο Μόδεστο, στις 18 Δεκεμβρίου.

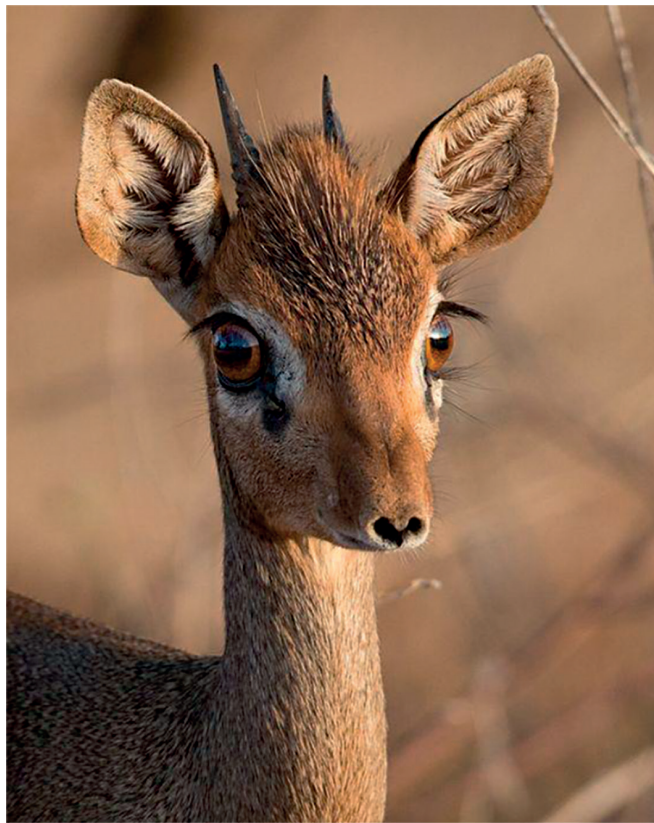
Η ευχή του Αγίου Μόδεστου για τα ζώα

Κύριε Ιησού Χριστέ, Εσύ που είσαι ο Θεός μου, γεμάτος ελεημοσύνη και Πανάγαθος, Εσύ που με σοφία δημιούργησες ολόκληρο τον κόσμο, που μπορούμε να συλλάβουμε με τον νου και τις αισθήσεις μας. Εσύ που όλα τα δημιουργήματά Σου τα πλημμυρίζεις με τα ελέη Σου.

Εσύ που με την πανάγαθη Πρόνοιά Σου για όλα προνοείς και για όλα σου τα κτίσματα, άυλα ή υλικά, λογικά ή άλογα, έμψυχα ή άψυχα, από το πρώτο μέχρι το τελευταίο φροντίζεις [...]

Σε Σένα λοιπόν δέομαι, Δέσποτα Πανάγαθε και Ποιητή του παντός, και Σε, που είσαι ο αίτιος της ζωής, ικετεύω. Άκουσε με ευμένεια την προσευχή μου αυτή και διώξε κάθε θανατηφόρα ασθένεια και κακό από τα βόδια, τα άλογα, τα γαϊδούρια, τα μουλάρια, τα πρόβατα, τις κασίκες, τις μέλισσες και τα υπόλοιπα ζώα, όσα χρειάζονται στη ζωή τους οι δούλοι Σου, που επικαλούνται Εσένα, που δίνεις όλα τα καλά και το όνομά μου. [...]

Ναι, Κύριε Ιησού Χριστέ, λυπήσου τα σπλάχνα Σου τα ίδια και ελέησε τα ζώα που πάσχουν, καθώς θερίζονται από το δρεπάνι του θανάτου. Και επειδή δεν μπορούν να μιλήσουν, μόνο με τα μουγκανίσματα και τις γοερές και άναρθρες φωνές μιλούν για τα βάσανα και τον πόνο τους, ώστε να τραβήξουν την συμπάθεια όσων έχουν λόγο [...]

Για τη σχέση του Αγ. Φραγκίσκου της Ασίζης με την κτίση

Όπως γράφει ο πρώτος βιογράφος του Αγ. Φραγκίσκου Thomasso da Celano (περ. 1190 - 1260), «ο Φραγκίσκος απαγόρευε στους αδελφούς, όταν έκοβαν ξύλα να τα ξεριζώνουν για να μπορούν να πετάξουν νέους βλαστούς, συνέλεγε από το δρόμο τα μικρά σκουλήκια, για να μην ποδοπατηθούν, και ήθελε να δίδεται στις μέλισσες το καλύτερο μέλι και το καλύτερο κρασί για να μην πεθαίνουν από την πείνα κατά τη διάρκεια του κρύου χειμώνα. Και για την ημέρα των Χριστουγέννων, ήθελε να ζητήσει από τον άρχοντα να εκδώσει ένα διάταγμα, δια του οποίου όλοι εκείνοι που έχουν τη δυνατότητα, να σκορπίσουν στους δρόμους στάρι και δημητριακά, έτσι ώστε σε μια τέτοια λαμπρή μέρα τα πουλιά και ιδιαίτερα οι αδελφοί κορυδαλλοί να έχουν άφθονη τροφή».

Ο Αγ. Bonaventura da Balneoregio (1218-1274) περιγράφει τον Αγ. Φραγκίσκο περιτριγυρισμένο από πουλάκια, που, «κάνοντας χειρονομίες με θαυμαστό τρόπο, τέντωναν το λαιμό τους, άπλωναν τα φτερά, άνοιγαν το ράμφος τους, κοιτάζοντάς τον σταθερά. Και αυτός περνούσε ανάμεσά τους, με θαυμαστό πνευματικό ζήλο, και τα ακουμπούσε με το ράσο του, και κανένα δεν κουνιόταν από τη θέση του».

Είναι χαρακτηριστική η συνομιλία του Φραγκίσκου με τον τρομερό λύκο που είχε τρομοκρατήσει τους κατοίκους του Γκούμπιο, μιας κωμόπολης στην επαρχία της Ούμπρια. Ο Φτωχούλης, ενώ όλοι οι κάτοικοι ήταν

εγκλωβισμένοι από το φόβο τους μέσα στα τείχη της πόλης, βγήκε με τους συντρόφους του για να συναντήσει τον λύκο. Αφού τον μάλωσε για τις ζημιές που είχε προκαλέσει, του είπε: «Όλοι παραπονιούνται και κραυγάζουν εναντίον σου και ολόκληρη η περιοχή είναι εχθρική απέναντί σου· μα εγώ θέλω, αδελφέ λύκε, να κάνω ειρήνη ανάμεσα σ' εσένα και σ' αυτούς. Εσύ δεν θα τους επιτεθείς ποτέ ξανά, και εκείνοι θα σε συγχωρήσουν για τις προηγούμενες επιθέσεις, και ούτε οι άνθρωποι, ούτε τα σκυλιά δεν θα σε κατατρέχουν πλέον». Και μετά απ' αυτά τα λόγια, ο λύκος, με κινήσεις του σώματος και της ουράς και των αυτιών και κατεβάζοντας το κεφάλι, έδειχνε ότι συμφωνούσε με αυτά που έλεγε ο άγιος Φραγκίσκος και ότι δεχόταν να τα τηρήσει. Τότε ο άγιος Φραγκίσκος είπε: «Αδελφέ λύκε, επειδή ευαρεστείσαι να συμφωνήσεις και να τηρήσεις αυτή την ειρήνη, εγώ σου υπόσχομαι ότι, όσο ζεις, οι κάτοικοι αυτής της περιοχής θα φροντίζουν πάντα να μην υποφέρεις πια από την πείνα. Επειδή -εγώ το ξέρω καλά- εξαιτίας της πείνας έκανες όλες τις ζημιές. Αλλά επειδή εγώ σου εγγυώμαι κάτι τέτοιο, αδελφέ λύκε, θέλω κι εσύ να μου υποσχεθείς ότι δεν θα βλάψεις πια ούτε άνθρωπο, ούτε ζώο. Μου το υπόσχεσαι;». Και ο λύκος, κατεβάζοντας το κεφάλι, έδωσε φανερό σημάδι ότι το υποσχόταν.

Με την ίδια τρυφερότητα και αγάπη μίλησε σ' ένα σμάρι άγριες τρυγόνες που ένας νέος είχε πιάσει και ετοιμαζόταν να τις πουλήσει. Ο Φραγκίσκος, αφού παρακάλεσε τον νεαρό να του δώσει τα πουλιά, τα «πήρε στην αγκαλιά του και άρχισε να τους μιλάει γλυκά: «Αδελφές μου, άδολες τρυγόνες, αθώες και αγνές, γιατί αφήσατε να σας πιάσουν; Να τώρα, εγώ θέλω να σας γλιτώσω από τον θάνατο και να σας φτιάξω φωλιές, για

να καρπίσετε και να πληθύνετε, σύμφωνα με την εντολή του Δημιουργού μας».

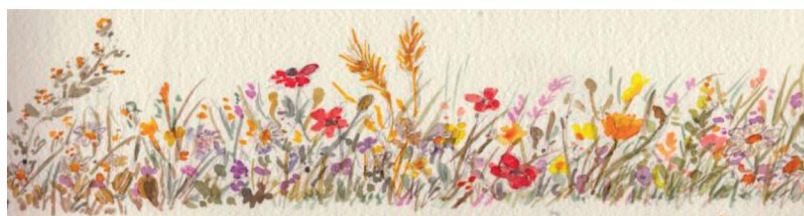
Π. Αρ. Υφαντής (επιμ.),
Τα Μικρά Άνθη του αγίου Φραγκίσκου

Κήρυγμα του Αγ. Φραγκίσκου στα πουλιά, Τζιότο, (1296)

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος για την κτίση

Ας θεωρήσουμε τους εαυτούς μας, ο καθένας ανάλογα με τη θέση του ή τη θέση της, ως προσωπικά υπεύθυνους για τον κόσμο, που μας εμπιστεύτηκε ο Θεός. Ό,τι προσέλαβε ο Υιός του Θεού και το έκανε σάρκα Του μέσα από την Ενσάρκωσή Του, δεν θα έπρεπε [να επιτρέψουμε] να χαθεί. Αντίθετα, θα έπρεπε να γίνει ευχαριστιακή προσφορά στον Δημιουργό ένας ζωοποιός άρτος, από τον οποίο θα μεταλαμβάνουν εν δικαιοσύνη και αγάπη όλοι· ένας δοξαστικός ύμνος για όλα τα πλάσματα του Θεού.

Γιάννης Ρίτσος, Κάθε πουλί...

Κάθε πουλί
που βουτάει στο γαλάζιο
κάθε χορταράκι
που φυτρώνει στην άκρη του δρόμου
μάς φέρνει το μήνυμα του Θεού.

Ο άνθρωποι
περνούν πλάι μας
ωραίοι αγαπημένοι
ντυμένοι
τ' όνειρό μας τη νιότη μας
και την αγάπη μας.

Αγαπούμε
τον ουρανό και τη γη
τους ανθρώπους και τα ζώα
τα ερπετά και τα έντομα.
Είμαστε κι εμείς
όλα μαζί
κι ο ουρανός κι η γη.
Το κορμί μας περήφανο
απ' της χαράς την ομορφιά.
Το χέρι μας παντοδύναμο
απ' την ορμή της αγάπης.

Μέσα στη φούχτα της αγάπης
χωράει το σύμπαν.

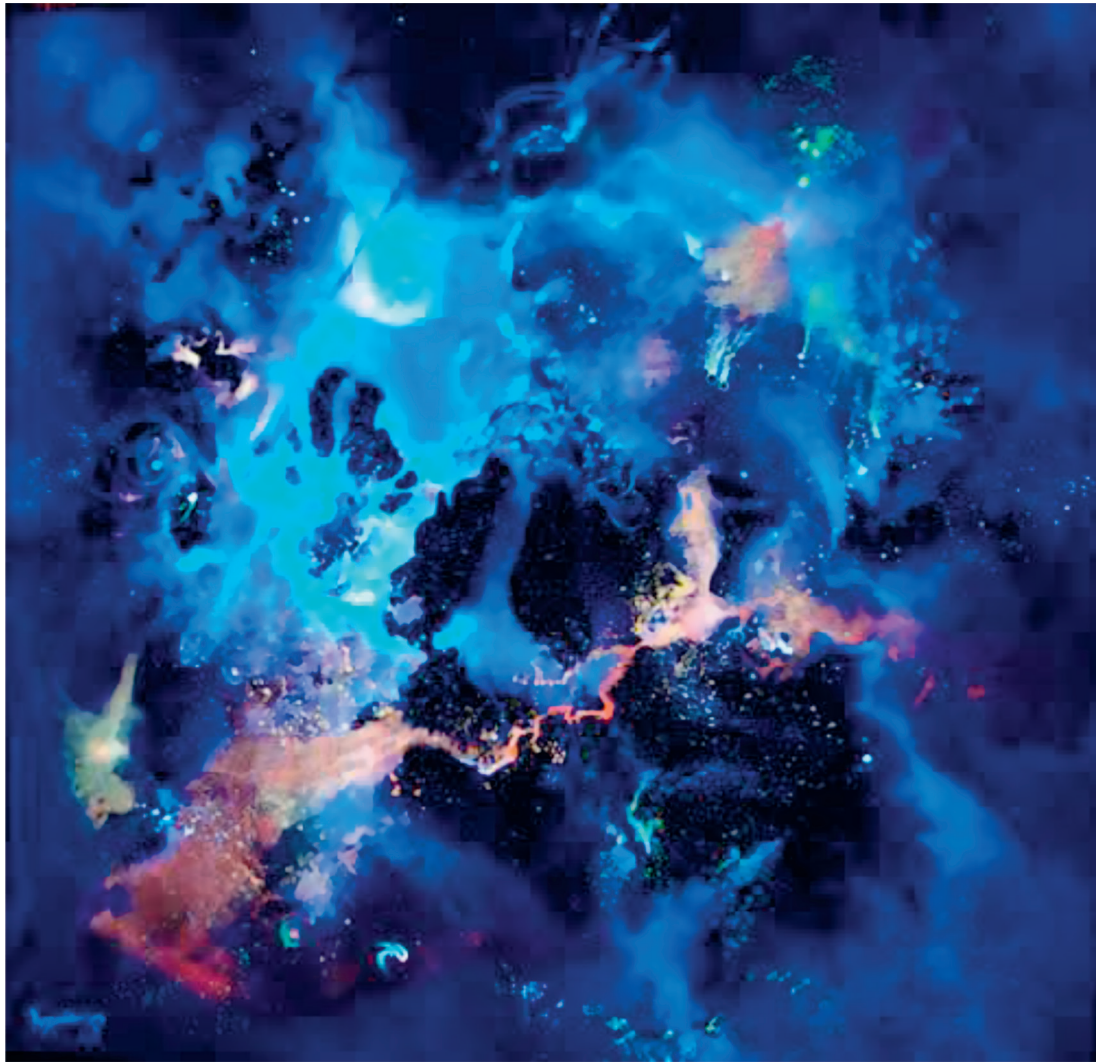

Ο χορός της άνοιξης, Κ. Παρθένης

Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Υπογραμμίστε στα κείμενα των Ψαλμών τα ρήματα που φανερώνουν πώς ενεργεί ο Θεός μέσα στην κτίση. Τι δείχνουν για τη σχέση Θεού - κτίσης;
2. Εξηγήστε την αξία που δίνει ο Χριστός στα υλικά στοιχεία της φύσης στην ευχή της Αναφοράς.
3. Ποια απάντηση δίνουν με τη ζωή τους ο Άγ. Μόδεστος, ο Γέροντας Σιλουανός και ο Άγ. Φραγκίσκος της Ασίζης στα ερωτήματα: «Είναι η φύση ιδιοκτησία μας; Ποια είναι η ευθύνη μας γι' αυτήν;»
4. Πώς περιγράφει ο Γέροντας Πορφύριος μέσα από τη συνάντησή του με το αηδονάκι τη σχέση της κτίσης με το Θεό;
5. «Ατελιέ»: Δημιουργήστε μια ζωγραφιά ή κολλάζ εμπνευσμένο από τα κείμενα της θεματικής ενότητας για τη σχέση του ανθρώπου με την κτίση, αλλά και από δικούς σας προβληματισμούς για το σύγχρονο οικολογικό πρόβλημα.
6. Έρευνα: Η στάση του δυτικού «πολιτισμένου» κόσμου προς τη φύση.
7. Δημιουργήστε ένα φυλλάδιο με οδηγίες για τη φροντίδα και την προστασία των αδέσποτων ζώων της γειτονιάς σας.
8. Εργασία σε ομάδες: Διαλέξτε μια στροφή από το ποίημα του Ρίτσου και προσπαθήστε να την αποδώσετε με την τεχνική «ομαδικό γλυπτό».

Α. Κιλεσσόπουλος

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Πώς παίρνονται οι αποφάσεις;

Εισαγωγικό

Μέσα στη δίνη των αλλαγών που συμβαίνουν σε όλη τη διάρκεια της εφηβείας, ένα θέμα που συχνά δημιουργεί δυσκολίες και συγκρούσεις στις σχέσεις των παιδιών με τους γονείς και τους δασκάλους τους είναι η τήρηση ορίων και κανόνων. Συχνά κι εσείς νιώθετε αυτούς τους κανόνες σαν περιορισμό της ελευθερίας σας και αναρωτιέστε ποια είναι η αναγκαιότητά τους, ποιος και με ποια κριτήρια τους ορίζει και ποια είναι η αξία που μπορεί να έχουν για τη ζωή σας.

Η Εκκλησία από πολύ νωρίς χρειάστηκε να δείξει τα όρια ανάμεσα στην αλήθεια και το ψέμα ή την πίστη και την πλάνη για τον Θεό και τον άνθρωπο, για να αντιμετωπίσει τα σοβαρά προβλήματα που δημιουργούνταν στη ζωή των πιστών.

Η χάραξη ορίων δεν ήταν πάντα εύκολη υπόθεση και ποτέ δεν την αποφάσιζε ένας άνθρωπος. Χρειάστηκαν ομόφωνες αποφάσεις που λήφθηκαν μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες από πολλά μέλη της Εκκλησίας που εργάστηκαν σκληρά και υπεύθυνα γι' αυτό. Έτσι προέκυψε και η ανάγκη δημιουργίας θεσμών, όπως είναι οι Σύνοδοι, για να καταγράψουν τις αρχές της πίστης, τα λεγόμενα «δόγματα». Αυτό που επιδίωκαν τόσο τα πρόσωπα όσο και οι θεσμοί ήταν να διαφυλάξουν την αποστολικότητα, την καθολικότητα και την ενότητα της Εκκλησίας. Γιατί θεωρούσαν πως έτσι διασώζεται η πίστη και η ζωή των χριστιανών. Οι Σύνοδοι λειτουργούσαν δίνοντας λόγο και ψήφο σε όσο το δυνατόν περισσότερα μέλη της Εκκλησίας. Ωστόσο, οι αποφάσεις δε

λαμβάνονταν μόνο με βάση την αρχή της πλειοψηφίας, αλλά και με βάση την πνευματική ωριμότητα και τον θείο φωτισμό των μελών της συνόδου.

Σε αυτήν τη θεματική ενότητα αρχικά θα αναγνωρίσετε και θα προβληματιστείτε για το ρόλο και τη σημασία των ορίων και των αποφάσεων για τη δική σας ζωή. Στη συνέχεια, θα αξιολογήσετε τον τρόπο με τον οποίο η Εκκλησία πήρε αποφάσεις και έθεσε όρια για τα ζητήματα πίστης, θα εξετάσετε τη λειτουργία των θεσμών της και θα διερευνήσετε τις συνέπειες που είχαν αυτές για τη ζωή των ανθρώπων.

περιεχόμενα

I. Συζητώντας για τα όριά μας

II. Η Χριστιανική Εκκλησία αποφασίζει και ορίζει την πίστη

- Όλοι μαζί βρίσκουν τη λύση: Μια σύνοδος από τα χρόνια των Αποστόλων
- Από τις τοπικές στις Οικουμενικές Συνόδους
- Οι Πατέρες της Εκκλησίας υπερασπίζονται την πίστη
- Δόγματα / Όροι: Η ζωή και η πίστη της Εκκλησίας με λόγια
- Τα θεμέλια της πίστης: Ο Θεός ως Τριάδα και ο Θεάνθρωπος Χριστός

I. Συζητώντας για τα όριά μας

Όλα επιτρέπονται; Ποιος ξέρει και ποιος καθορίζει το σωστό; Γιατί να υπάρχουν τόσοι περιορισμοί στη ζωή μας; Ποιος αποφασίζει για μας; Γιατί πάντα οι μεγαλύτεροι; Τι μπορεί να συμβαίνει όταν δεν υπάρχουν όρια;

1

1 STOP BULLYING

2 ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ Α.Π.Θ.

3 ΔΕΝ ΣΩΠΑΙΝΩ!

4 ΟΧΙ ΣΤΗΝ ΒΙΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

5 STOP RACISM

Βεατρίκη Κάτζολα-Σαμπατάκου, Δε θέλω να μου λένε τι να κάνω

Η Ζένια παίρνει τις καραμέλες. Περιμένει να τον ακούσει να της βγάζει κανένα λογύδριο για «τις βλαβερές συνέπειες του καπνού», αλλά ο θείος της έχει ήδη απομακρυνθεί. Βρίσκεται κιόλας στην πόρτα.

«Λεωνίδα! Στάσου ένα λεπτό». Κοντοστέκεται απορημένος.

«Να ... θέλω να σου πω ότι είσαι πολύ εντάξει, να πούμε».

«Και βέβαια είμαι εντάξει. Αλλά ... πώς σου ήρθε ξαφνικά αυτό;»

«Είσαι ο μόνος που δε με πνίγει στις συμβουλές ... τα “πρέπει” και τα “κάνε αυτό” και “μην κάνεις εκείνο” ... Λες τη γνώμη σου, αλλά δεν το παίζεις μονοπώλιο. Δεν είσαι σαν το μπαμπά και τη μαμά, που μ’ έχουν ταραξει στις απαγορεύσεις και στις προστακτικές ... Με σέβεσαι εσύ!»

«Φυσικά σε σέβομαι. Άλλωστε, δε θα ’σαι πάντα δεκαεφτά χρόνων! Απ’ το τοπίο της εφηβείας περαστική είσαι κι εσύ, όπως όλοι μας. Μήπως όμως είσαι λίγο αυστηρή με τους καημένους τους γονείς σου;»

«Δε με καταλαβαίνουν. Οι κουβέντες μαζί τους δε βγάζουν πουθενά».

«Μα γιατί;»

«Γιατί όλο “μη” και “πρόσεχε” είναι. Κι εγώ ... Εγώ δε θέλω να μου λένε τι να κάνω!»

Ζωρζ Σαρή, Ο κύριός μου

Ο δάσκαλος κρατούσε στο κάθε χέρι από μια μεγάλη φουσκωμένη σακούλα, ανέβηκε στο βάθρο και τις ακούμπησε κάτω από το μαυροπίνακα.

Τι 'ναι τούτες οι σακούλες; Παραξενεύτηκαν οι μαθητές κι έτριξαν τα θρανία. Ο Πασχάλης ψιθύρισε στο Λευτέρη:

- Αλλού γι' αλλού ο άνθρωπος ...

Ο δάσκαλος κάθισε στην έδρα του, έκανε να μιλήσει, δε μίλησε, σηκώθηκε, προχώρησε ως την άκρη του βάρθρου και τότε είπε:

- Παιδιά μου, σήμερα θα κλέψω λίγη ώρα από το μάθημα ιστορίας γιατί έχω να σας πω κάτι σημαντικό.

Οι μαθητές τέντωσαν τ' αυτιά τους. Ούτε ένα κιχ.

- Σας έφερα βιβλία. Όχι σχολικά. Βιβλία που έγραψαν συγγραφείς για παιδιά, παραμύθια και μυθιστορήματα. Τα διάβαζα όταν ήμουν μαθητής του δημοτικού και του γυμνασίου. Θα σας τα μοιράσω κι αν θέλετε τα διαβάζετε. Λέω **ΑΝ ΘΕΛΕΤΕ**, γιατί τα εξωσχολικά βιβλία δεν πρέπει αναγκαστικά να τα διαβάσετε. Όλη σας η μέρα είναι γεμάτη **ΠΡΕΠΕΙ**. **ΠΡΕΠΕΙ** να σηκωθείτε νωρίς το πρωί για να πάτε σχολείο, **ΠΡΕΠΕΙ** να διαβάσετε ιστορία, γεωγραφία, συντακτικό, **ΠΡΕΠΕΙ** να λύσετε τις ασκήσεις των μαθηματικών, **ΠΡΕΠΕΙ** να είστε υπάκουοι, φρόνιμοι, προσεκτικοί την ώρα του μαθήματος, **ΠΡΕΠΕΙ**, **ΠΡΕΠΕΙ**, **ΠΡΕΠΕΙ** ... Αμάν!

Β. Τασιόπουλος, Γιατί απέναντι;

Γεωργία Στύλου, από την εικονογράφιση του βιβλίου

Εκείνο που υποστήριζε ο καθηγητής στην εκπομπή για το νόμο της σιωπής, ήταν το τελειωτικό χτύπημα για τη συνείδηση της Κατρίν. Πότε μίλησαν οι μεγάλοι στα παιδιά, πότε τα ρώτησαν οι επιστήμονες, πότε ενδιαφέρθηκαν πραγματικά για το τι συμβαίνει στα σχολεία; [...]

- Όλο μεγάλα λόγια είστε εσείς οι μεγάλοι. Διαπιστώσαμε τούτο, διαπιστώσαμε το άλλο. Αριθμοί, χαρτιά, και το πώς το είπε εκείνος με τα γυαλιά, «επίπεδα βίας» ή κάπως έτσι; Ζείτε αλλού, έκανε η Κατρίν. Ούτε περνάει από το μυαλό σας τι είναι ο νόμος της σιωπής. Ποιοι φτιάχνουν νόμους, μου λέτε; Εσύ γιατί δε ρώτησες εκείνον από το υπουργείο τι ξέρει από βία.

Οι δυο γονείς είχαν παγώσει. Την άκουγαν ανήμποροι να αντιδράσουν.

(την επόμενη μέρα)

Η Κατρίν ανέβηκε στο πεζούλι για να τη βλέπουν και να τους βλέπει όλους [...] και πιάστηκε από τη σιδεριά.

- Λοιπόν, ξέρουμε τι έχει συμβεί. Τα πολλά λόγια είναι φτώχεια, είπε κι η φωνή της έγινε πιο τραχιά.

Προτείνω να το λύσουμε μόνοι μας. Η κάθε τάξη, το κάθε τμήμα να κάνει συνέλευση και να αποφασίσει το τέλος του νόμου της σιωπής. Να μιλήσουμε πρέπει. Τι καθόμαστε και μυξοκλαίμε; Τι νομίζετε πως θα μας πούνε ... πάλι σε εμάς θα τα ρίξουν. Ναι, είμαστε ζωηροί, ε, και; Οι μεγάλοι δεν ήταν ποτέ παιδιά; Να πάρουμε την υπόθεση στα χέρια μας. Δε χρειάζεται ούτε βία ούτε τιμωρίες.

- Πες τα, Κατρίν, ακούστηκε από κάτω [...] κι αμέσως τα παιδιά ξέσπασαν σε χειροκροτήματα και φωνές.

Σε λίγο, έξι μεγάλες ομάδες συζητούσαν στην αυλή του σχολείου, ενώ στη μεγάλη αίθουσα οι γονείς και οι δάσκαλοι προσπαθούσαν να βρουν λύσεις. Οι αποφάσεις των παιδιών ήταν γρήγορες: επιστράτευσαν τη φαντασία και το χιούμορ τους κι έβγαλαν τις ευαισθησίες και τους προβληματισμούς τους. Οι μαρκαδόροι πήραν φωτιά και τα συνθήματα συναγωνίζονταν με τις ατάκες:

ΜΙΛΑ, ΝΑ ΜΙΛΗΣΟΥΜΕ, ΟΣΟ ΜΙΛΑΣ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝΕ-
ΣΑΙ, ΟΛΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΙΣΟΙ, ΟΛΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΔΙΑΦΟΡΕ-
ΤΙΚΟΙ, ΔΩΣΤΕ ΤΑ ΧΕΡΙΑ, ΤΕΛΟΣ ΤΑ ΜΙΣΗ ΓΙΑ ΛΥΣΗ,
ΟΠΟΙΟΣ ΦΟΒΑΤΑΙ ΠΗΓΑΙΝΕΙ ΚΑΙ ΚΟΙΜΑΤΑΙ, ΑΛ-
ΛΑΞΤΕ, ΜΙΑ ΑΓΚΑΛΙΑ ΚΙ ΕΝΑ ΛΟΥΛΟΥΔΙ ΚΑΝΟΥΝ Τ'
ΟΝΕΙΡΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ, Η ΑΓΑΠΗ ΣΕ ΟΜΟΡΦΑΙΝΕΙ ...

Τα πολύχρωμα χαρτιά κολλήθηκαν στα κάγκελα του
μαντρότοιχου και ένα πανηγύρι στήθηκε στην αυλή. Τα
γέλια, τα τραγούδια κι οι χαρές περίσσεψαν, ενώ οι γο-
νείς με τους δασκάλους ακόμη συζητούσαν.

Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Σκεφτείτε και γράψτε τρία όρια που βάζουν στη ζωή σας η οικογένεια και το σχολείο. Κατόπιν, σε συνεργασία με τον/την διπλανό/ή σας, εντοπίστε τα κοινά και τα διαφορετικά. Στη συνέχεια συνεργαστείτε με μια άλλη δυάδα για να διερευνήσετε τα κριτήρια αυτών των ορίων. (Τεχνική: «T.W.P.S.»)
2. Σε μικρές ομάδες σκεφτείτε ένα ομαδικό σας παιχνίδι (π.χ. ποδόσφαιρο, μπάσκετ, επιτραπέζιο) και φανταστείτε ότι αποφασίζετε να το παίξετε, χωρίς να ισχύει κανένας κανόνας του παιχνιδιού. Καταγράψτε τα προβλήματα που πιστεύετε ότι θα δημιουργηθούν στην ομάδα και εξηγήστε γιατί.
3. Χωριστείτε σε ομάδες και δημιουργήστε σενάρια με θέμα: «Στιγμιότυπα από μια χωρίς όρια σχολική καθημερινότητα». Παρουσιάστε σχετικές σκηνές στην τάξη.

II. Η Χριστιανική Εκκλησία αποφασίζει και ορίζει την πίστη

Πότε και γιατί χρειάζονται οι αποφάσεις; Πώς παίρνονται οι αποφάσεις; Ποιος ορίζει τι είναι σωστό και λάθος; Ποια είναι η σημασία των αποφάσεων για τη ζωή των πιστών;

Το πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει η Αποστολική Σύνοδος

Την πρώτη Σύνοδο στην ιστορία της Εκκλησίας τη συγκάλεσαν οι ίδιοι οι Απόστολοι στην Ιερουσαλήμ το 49 μ.Χ., για να αντιμετωπίσουν ένα σοβαρό ζήτημα που είχε προκύψει. Ποιο ήταν αυτό; Στις χριστιανικές κοινότητες που είχαν δημιουργηθεί υπήρχαν δύο ομάδες Χριστιανών: οι **Ιουδαιοχριστιανοί**, δηλαδή εκείνοι που πριν βαφτιστούν ήταν Ιουδαίοι, γι' αυτό και εξακολουθούσαν να τηρούν τα ιουδαϊκά ήθη και έθιμα, και οι **Ελληνιστές**, οι οποίοι προέρχονταν από άλλα έθνη, γι' αυτό και είχαν ειδωλολατρικά ήθη και έθιμα. Οι Ιουδαιοχριστιανοί όμως αντιδρούσαν με την είσοδο των Ελληνιστών στην εκκλησία, επειδή τους θεωρούσαν ηθικά κατώτερους. Μάλιστα, απαιτούσαν από αυτούς να τηρούν τον Μωσαϊκό Νόμο. Με τη σειρά τους, οι Ελληνιστές αντιδρούσαν και ένιωθαν υποτιμημένοι. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργούνται στη ζωή των χριστιανικών κοινοτήτων διακρίσεις και προβλήματα, που κάθε μέρα αυξάνονταν και απειλούσαν την ενότητά τους.

Στη Σύνοδο αυτή, εκτός από τους Αποστόλους,

συμμετείχαν οι πρεσβύτεροι αλλά και πλήθος λαού. Όλα όσα σπουδαία έγιναν σε αυτή την πρώτη Σύνοδο της Εκκλησίας την ανέδειξαν σε πρότυπο για όλες τις μετέπειτα συνόδους.

Όλοι μαζί βρίσκουν τη λύση: Μια σύνοδος από τα χρόνια των Αποστόλων

Συγκεντρώθηκαν οι Απόστολοι και οι πρεσβύτεροι...

Μερικοί χριστιανοί που ήρθαν από την Ιουδαία δίδασκαν τους αδερφούς: «Αν δεν περιτέμνεσθε όπως προστάζει ο νόμος του Μωυσή, δεν μπορείτε να σωθείτε». Επειδή έγινε αναστάτωση και συζήτηση μεγάλη ανάμεσα στον Παύλο και τον Βαρνάβα από τη μια, και σ' αυτούς από την άλλη, αποφασίστηκε να ανέβουν ο Παύλος και ο Βαρνάβας και μερικοί άλλοι από τους χριστιανούς της Αντιόχειας στα Ιεροσόλυμα, για να λύσουν εκεί το ζήτημα αυτό με τους αποστόλους και τους πρεσβυτέρους. Η εκκλησία τους κατευόδωσε, κι αυτοί διέσχισαν τη Φοινίκη και τη Σαμάρεια, μιλώντας παντού για την επιστροφή των εθνικών στον Χριστό, κι έδιναν έτσι μεγάλη χαρά σ' όλους τους αδερφούς. Όταν έφτασαν στην Ιερουσαλήμ, τους έγινε υποδοχή από τα μέλη της εκκλησίας, από τους αποστόλους και από τους πρεσβυτέρους. Αυτοί τους διηγήθηκαν όσα ο Θεός έκανε μ' αυτούς, και ότι άνοιξε τη θύρα της πίστεως στους εθνικούς. Σηκώθηκαν όμως μερικοί από την παράταξη των Φαρισαίων που είχαν πιστέψει, κι έλεγαν ότι πρέπει τους εθνικούς να τους περιτέμνουν και να απαιτούν να τηρούν το νόμο του Μωυσή.

Συγκεντρώθηκαν, λοιπόν, οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι για να εξετάσουν το θέμα αυτό. Αφού έγινε πολλή συζήτηση, έλαβε το λόγο ο Πέτρος και τους είπε: «Αδερφοί, εσείς ξέρετε καλά ότι ο Θεός από παλιά με διάλεξε από όλους μας εμένα, για ν' ακούσουν οι εθνικοί από το στόμα μου το λόγο του ευαγγελίου και να πιστέψουν. Και ο Θεός, που γνωρίζει τις καρδιές των ανθρώπων, έδωσε σημάδι ότι κι αυτοί μπορούν να σωθούν, χορηγώντας τους το Άγιο Πνεύμα όπως και σ' εμάς. Δεν έκανε καμιά διάκριση ανάμεσα σ' εμάς και σ' αυτούς, αλλά καθάρισε με την πίστη τις καρδιές τους. Τώρα, λοιπόν, γιατί προκαλείτε τον Θεό, θέλοντας να φορτώσετε στον τράχηλο των χριστιανών ένα βάρος, που ούτε οι πρόγονοί μας ούτε εμείς μπορέσαμε να σηκώσουμε; Αντίθετα, πιστεύουμε ότι θα μας σώσει η χάρη του Κυρίου Ιησού, με τον ίδιο τρόπο που θα σώσει κι εκείνους». Όλο το πλήθος σώπασε, και όλοι άκουγαν τον Βαρνάβα και τον Παύλο να διηγούνται τα θαύματα που έκανε ο Θεός μέσω αυτών στους εθνικούς. Κι όταν τελείωσαν, μίλησε ο Ιάκωβος: «Ακούστε με, αγαπητοί αδερφοί. Ο Συμεών-Πέτρος διηγήθηκε πως ο Θεός για πρώτη φορά φρόντισε να φτιάξει από τους εθνικούς ένα λαό δικό του. Μ' αυτό συμφωνούν και τα λόγια των προφητών [...] Γι' αυτό εγώ έχω τη γνώμη να μην επιβαρύνουμε τους εθνικούς που επιστρέφουν στο Θεό, αλλά να τους στείλουμε μια επιστολή και να τους καθορίσουμε να φυλάγονται από τους μολυσμούς των ειδωλοθύτων, από την πορνεία, από τη βρώση πνιγμένου ζώου και από την πόση αίματος ζώου. Αυτές οι διατάξεις του Μωυσή είναι πασίγνωστες, γιατί από τα παλιά χρόνια διαβάζονται σε κάθε πόλη στις συναγωγές κάθε Σάββατο».

(Πραξ 15, 1-23)

Η απόφαση της Αποστολικής Συνόδου

Τότε αποφάσισαν οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι μαζί με όλη την εκκλησία να εκλέξουν από ανάμεσά τους μερικούς που να τους στείλουν στην Αντιόχεια μαζί με τον Παύλο και τον Βαρνάβα. Έτσι εξέλεξαν τον Ιούδα, που λεγόταν και Βαρσαββάς, και τον Σίλα, ανθρώπους με εξέχουσα θέση ανάμεσα στους χριστιανούς, και τους έδωσαν να μεταφέρουν την ακόλουθη επιστολή:

Οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι και οι αδελφοί, χαιρετούν τους αδελφούς που προέρχονται από τους εθνικούς στην Αντιόχεια, στη Συρία και στην Κιλικία. Επειδή ακούσαμε ότι μερικοί από μας ήρθαν και σας τάραξαν με τα λόγια τους και κλόνισαν τις ψυχές σας, χωρίς να τους έχουμε δώσει εντολή εμείς, αποφασίσαμε ομόφωνα να εκλέξουμε μερικούς άντρες και να τους στείλουμε σ' εσάς, μαζί με τους αγαπητούς μας Βαρνάβα και Παύλο, που έχουν αφιερώσει τη ζωή τους στο έργο του Κυρίου μας Ιησού Χριστού. Στείλαμε λοιπόν τον Ιούδα και το Σίλα, που θα σας πουν και προφορικά τα ίδια πράγματα. Δηλαδή: αποφασίστηκε ως σωστό από το Άγιο Πνεύμα και από μας να μη σας επιβάλλουμε κανένα πρόσθετο

βάρος, εκτός από αυτά τα αναγκαία: να απέχετε από τα ειδωλόθυτα, το αίμα, το κρέας από πνιγμένα ζώα και την πορνεία. Αν φυλάγεστε από αυτά θα κάνετε το σωστό. Υγιαίνετε.

(Πραξ 15, 23-29)

Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

- 1. Αναγνωρίστε και αξιολογήστε τα επιχειρήματα των Αποστόλων Πέτρου και Ιακώβου με τα οποία υπερασπίστηκαν τις απόψεις τους. Στη συνέχεια, προσπαθήστε να διακρίνετε τι ήταν αυτό που τους ενδιέφερε περισσότερο.**
- 2. Φανταστείτε ότι συμμετείχατε στην Α΄ Αποστολική Σύνοδο και μετά το τέλος της επιστρέφετε στον τόπο σας. Οι χριστιανοί της κοινότητάς σας θέλουν να μάθουν για τη σύνοδο και την απόφαση που πήρε. (Τεχνική: «Ανακριτική Καρέκλα»)**
- 3. Εργασία σε ομάδες (με κοινό θέμα): «Αποφασίστηκε από το Άγιο Πνεύμα και από μας...»: Προσπαθήστε να εξηγήσετε τι είναι αυτό που κάνει τους Αποστόλους να μιλούν με τόση σιγουριά.**
- 4. Φανταστείτε τη ζωή των Χριστιανών πριν και μετά την Αποστολική Σύνοδο. Στη συνέχεια συντάξτε μια επιστολή που στέλνει ένας Ελληνιστής ή ένας Ιουδαίοχριστιανός σε έναν φίλο του μόλις πληροφορήθηκε την απόφαση.**

Από τις τοπικές στις Οικουμενικές συνόδους

Από τον 2ο αι. μ.Χ. οι επίσκοποι γειτονικών περιοχών συνήθιζαν να επικοινωνούν μεταξύ τους, για να αντιμετωπίζουν ποιμαντικά ζητήματα, να συζητούν θεολογικά θέματα και να λύνουν διάφορα προβλήματα που ανέκυπταν. Αυτή η επικοινωνία γινόταν με τη σύγκληση τοπικών συνόδων στην πρωτεύουσα της επαρχίας, υπό την προεδρία του επισκόπου της πρωτεύουσας. Με το πέρασμα των χρόνων οι σύνοδοι διευρύνονταν, καθώς άρχισαν να συμμετέχουν σε αυτές μέλη όχι μόνο μίας, αλλά και περισσότερων περιφερειών.

Τα πράγματα άλλαξαν τον 4ο αι. μ.Χ. με τον Μ. Κωνσταντίνο. Με την καινούρια σχέση μεταξύ Εκκλησίας και πολιτείας που διαμορφώθηκε και καθώς η Εκκλησία γινόταν πια «θρησκεία της αυτοκρατορίας» άρχισαν να συγκαλούνται Οικουμενικές Σύνοδοι, σύνοδοι δηλαδή στις οποίες συμμετείχαν περισσότερα μέλη της Εκκλησίας και από όλο τον κόσμο, με καθήκον τους να διευκρινίσουν την πίστη και να την προστατεύσουν από λάθη και αποκλίσεις.

Η αντιμετώπιση των αιρέσεων: βασικός στόχος των Συνόδων

Από τους πρώτες αιώνες της ζωής της Εκκλησίας, κάποιοι χριστιανοί, προσπαθώντας να εξηγήσουν την πίστη τους αποκλειστικά με τη λογική, άρχισαν να υιοθετούν απόψεις διαφορετικές από αυτές που πίστευε μέχρι τότε όλη η εκκλησιαστική κοινότητα και αντίθετες με όσα είχαν παραδώσει οι μαθητές του Χριστού. Αυτό δημιούργησε αναστάτωση στους χριστιανούς, που μάλιστα εντείνονταν περισσότερο εξαιτίας των επεμβάσεων πολλών αυτοκρατόρων.

Η Εκκλησία διαπίστωσε ότι όλο αυτό το κλίμα απειλούσε να πληγώσει καθοριστικά τη ζωή και την ενότητα των μελών της. Αποφάσισε να διαχωρίσει την αλήθεια από την πλάνη (αίρεση), καθορίζοντας μια για πάντα τη διδασκαλία της πάνω στα βασικά σημεία της πίστης. Γι' αυτό τον λόγο συγκλήθηκαν οι **Οικουμενικές Σύνοδοι**. Όσοι χριστιανοί συνέχισαν και μετά τις αποφάσεις των Συνόδων να υποστηρίζουν τις δικές τους απόψεις ονομάστηκαν **αιρετικοί**, γιατί με αυτόν τον τρόπο ξεχώρισαν και απομακρύνθηκαν από την πίστη της Εκκλησίας. Η Ορθόδοξη εκκλησία αναγνωρίζει επτά Οικουμενικές Συνόδους, η τελευταία, μάλιστα από τις οποίες πραγματοποιήθηκε το 787 μ.Χ. για την υπεράσπιση των ιερών εικόνων.

Η Εκκλησία των Συνόδων

Οι Σύνοδοι καθόρισαν μια για πάντα τη διδασκαλία της Εκκλησίας πάνω στα **βασικά δόγματα** της Χριστιανικής πίστης -περί της Αγίας Τριάδος και της Σάρκωσης. Όλοι οι Χριστιανοί θεωρούν αυτά τα πράγματα ως «μυστήρια» που βρίσκονται πέρα από την ανθρώπινη κατανόηση και γλώσσα. Οι επίσκοποι, όταν εξέθεταν τους όρους των Συνόδων, δεν θεωρούσαν πως είχαν εξηγήσει το μυστήριο· απλώς προσπαθούσαν ν' αποκλείσουν ορισμένους ψεύτικους τρόπους αναφοράς σ' αυτό. Περιόρισαν το μυστήριο για να εμποδίσουν τους ανθρώπους να παρεκκλίνουν στο λάθος και στην αίρεση. Αυτό ήταν όλο [...].

Οι συζητήσεις στις Συνόδους κάποιες φορές φαίνονταν αφηρημένες και απόμακρες, τις ενέπνεε όμως ένας πολύ συγκεκριμένος σκοπός: η ανθρώπινη σωτηρία [...].

Πίσω από τις αποφάσεις των Συνόδων βρίσκεται η δουλειά θεολόγων, που καθόρισαν με ακρίβεια το περιεχόμενο των όρων που υιοθέτησαν οι Σύνοδοι.

Κάλλιστος Ware, Η Ορθόδοξη Εκκλησία

Το ενδιαφέρον των πιστών για τις συνόδους

Ο Γρηγόριος Νύσσης, περιγράφοντας τις ατελείωτες θεολογικές συζητήσεις στην Κωνσταντινούπολη την εποχή της Δεύτερης Οικουμενικής Συνόδου (381 μ.Χ.), μας λέει:

(Αυτή η συζήτηση) γεμίζει ολόκληρη την πόλη, τις πλατείες, τις αγορές, τα σταυροδρόμια, τα σοκάκια· κουρελήδες, αργυραμοιβοί, παντοπώλες: όλοι συζητούν μετά μανίας. Αν ζητήσεις από κάποιον τα ρέστα σου, αυτός φιλοσοφεί περί του Γεννητού και του Αγεννήτου· αν ρωτήσεις για την τιμή του ψωμιού, η απάντηση θα είναι πως ο Πατήρ είναι ανώτερος και ο Υιός κατώτερος· αν ρωτήσεις «είναι το μπάνιο μου έτοιμο;» ο θαλαμηπόλος θα σου απαντήσει πως ο Υιός δημιουργήθηκε εκ του μηδενός [...]

Γρηγόριος Νύσσης,
Περί θεότητας Υιού και Πνεύματος λόγος

Ποιος αποφασίζει αν μια σύνοδος είναι οικουμενική;

Πέταγμα, Goran Stamenkovic

Είναι πολύ δύσκολο να δοθεί άμεση απάντηση σ' αυτό το ερώτημα [...] δεν μπορεί μια σύνοδος να θεωρηθεί οικουμενική, αν οι αποφάσεις της δεν γίνουν δεκτές από ολόκληρη την Εκκλησία [...]

Αυτή η πράξη αποδοχής των συνόδων από ολόκληρη την Εκκλησία δεν πρέπει να γίνει κατανοητή μ' ένα νομικίστικο τρόπο: «Δε σημαίνει πως οι αποφάσεις των συνόδων θα πρέπει να επικυρωθούν από ένα γενικό δημοψήφισμα, και πως χωρίς ένα τέτοιο δημοψήφισμα δεν έχουν κύρος. Δεν υπάρχει τέτοιο δημοψήφισμα. Αλλά

από την ιστορική εμπειρία γίνεται σαφές πως η φωνή μιας δεδομένης συνόδου είτε εκφράζει την αληθινή φωνή της Εκκλησίας είτε όχι: αυτό είναι όλο» (Σ. Μπουλγκάκωφ).

Κάλλιστος Ware, Η Ορθόδοξη Εκκλησία

Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος

Συγκλήθηκε από τον αυτοκράτορα Μ. Κωνσταντίνο στη Νίκαια της Βιθυνίας, τον Μάιο του έτους 325 μ.Χ. Ο Κωνσταντίνος ήθελε να κατευνάσει τον σάλο που είχε προκαλέσει στην Εκκλησία ο Άρειος με τη διδασκαλία του. Όσο κι αν είχε προσπαθήσει ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Αλέξανδρος να αντιμετωπίσει τις απόψεις του Αρείου σε μια τοπική σύνοδο, δεν τα κατάφερε. Έτσι χρειάστηκε η οργάνωση μιας συνόδου στην οποία να συμμετέχουν μέλη από όλη την Εκκλησία (Οικουμενική). Στη σύνοδο, όλοι είχαν τη δυνατότητα να εκφέρουν τη γνώμη τους. Κατά την παράδοση, στη σύνοδο συμμετείχαν 318 Πατέρες της Εκκλησίας. Όσα λέγονταν προκαλούσαν αντιδράσεις και διάλογο. Ο ίδιος μάλιστα ο Μ. Κωνσταντίνος που τιμητικά ήταν πρόεδρος της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου παρενέβαινε συχνά. Αφού έγιναν πολλές συζητήσεις (η Σύνοδος διήρκεσε τρεισήμισι χρόνια!) και διαβάστηκαν σχετικά κείμενα, μια επιτροπή συνέταξε το **Σύμβολο της Πίστεως**. Επιπλέον, στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο αποφασίστηκε ποια είναι τα ιερά βιβλία των Χριστιανών (ο Κανόνας της Καινής Διαθήκης) και καθορίστηκε η ημέρα εορτασμού του Πάσχα.

Γιατί ήταν επικίνδυνες οι απόψεις του Αρείου;

Α' Οικουμενική Σύνοδος, Μ. Δαμασκηνός (1591)

Το κύριο έργο της Συνόδου της Νικαίας το 325 ήταν η καταδίκη του Αρειανισμού. Ο Άρειος, ένας ιερέας της Αλεξάνδρειας, υποστήριζε πως ο Υιός είναι κατώτερος από τον Πατέρα, και τραβώντας έτσι μια διαχωριστική γραμμή μεταξύ Θεού και δημιουργίας, τοποθετούσε τον Υιό μεταξύ των κτισμάτων: ένα ανώτερο βεβαίως κτίσμα, είναι αλήθεια, αλλά πάντως όχι τίποτε άλλο από κτίσμα. Χωρίς αμφιβολία το κίνητρό του ήταν να προστατέψει τη μοναδικότητα και υπερβατικότητα του

Θεού, αλλά αποτέλεσμα της διδασκαλίας του, κάνοντας τον Χριστό κατώτερο του Θεού, ήταν πως η θέωση του ανθρώπου καθίσταται αδύνατη. Μόνον αν ο Χριστός είναι τέλειος Θεός, ήταν η απάντηση της Συνόδου, μπορεί να μας ενώσει με τον Θεό, γιατί κανείς άλλος εκτός του Θεού δεν μπορεί να ανοίξει το δρόμο γι' αυτή την ένωση.

K. Ware, Η Ορθόδοξη Εκκλησία

Οι Πατέρες της Εκκλησίας υπερασπίζονται τη χριστιανική πίστη

Ποιους εννοούμε μιλώντας για «Πατέρες της Εκκλησίας»;

Πατέρες της Εκκλησίας είναι εκείνα τα μέλη της που αναγνωρίστηκαν ως αυθεντικοί ερμηνευτές της Αγίας Γραφής και καθοδηγητές των πιστών στην εν Χριστώ ζωή και οι οποίοι συνέβαλαν δραστικά στον καθορισμό, στη διατύπωση και, κυρίως στη διαφύλαξη και υπεράσπιση της εκκλησιαστικής πίστης. Για τον λόγο αυτό, συχνά ο όρος Πατέρας της Εκκλησίας εναλλάσσεται ή συμπληρώνεται με τον τιμητικό προσδιορισμό **Διδάσκαλος**. Επιπλέον, ανάλογα με την συμβολή του σε κομβικές ιστορικές περιόδους, ένας Πατέρας αναγνωρίζεται ως **Μέγας** ή **Οικουμενικός διδάσκαλος**.

Σπουδαίοι Πατέρες της Εκκλησίας είναι οι Μέγας Αθανάσιος, Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ο Θεολόγος ή Ναζιανζηνός, Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Ιερώνυμος, Αμβρόσιος Μεδιολάνων, Αυγουστίνος Ιππώνος, Συμεών ο Νέος Θεολόγος, Γρηγόριος Παλαμάς.

Οι Ορθόδοξοι και οι Ρωμαιοκαθολικοί ακολουθούν την αρχή της «συμφωνίας» των Πατέρων, όπως τη διατύπωσε με σαφή τρόπο ο Βικέντιος Λερίνου (5ος αι. μ.Χ.). Σύμφωνα με αυτή την αρχή, η Εκκλησία οφείλει να ακολουθεί εκείνη τη διδασκαλία που διακηρύχθηκε από όλους τους Πατέρες ή, έστω, από την πλειονότητά τους με σαφήνεια, ομόνοια και σταθερότητα.

Η Εκκλησία των Πατέρων

Άγ. Γρηγόριος Νύσσης και Άγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς (Μονή της Χώρας)

Η Ορθόδοξη Εκκλησία συχνά αυτοπροσδιορίζεται ως Εκκλησία των Πατέρων. Η Εκκλησία δεν παύει να γεννά Πατέρες, δηλαδή φωτισμένους πιστούς που κατορθώνουν με τη βοήθεια του Αγίου Πνεύματος και της δικής τους αρετής και σοφίας να ανακεφαλαιώνουν, να διατυπώνουν ξανά ή να μεταφράζουν στη γλώσσα κάθε εποχής

τον κοινό και διαχρονικό στόχο: τον αγιασμό του ανθρώπου και όλης της ανθρωπότητας.

Μια Σύνοδος δεν μεταμορφώνει μαγικά τα μέλη της σε Πατέρες. Αντιθέτως, οι Πατέρες είναι αυτοί που αναδεικνύουν μια σύνοδο σε Οικουμενική και τις αποφάσεις της πολύτιμες για την πνευματική πορεία όλων των μελών της Εκκλησίας.

Π. Υφαντής, Κλήση, Πορεία, Μετοχή

Μέγας Αθανάσιος (295 μ.Χ.-373 μ.Χ.), ένας αγωνιστής ιεράρχης

Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου από μια ελληνική χριστιανική οικογένεια. Από μικρός ήθελε τόσο πολύ να γίνει κληρικός, που έφτανε να παριστάνει τον ιερέα και να «βαφτίζει» τους φίλους του. Καθώς ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Αλέξανδρος πρόσεξε την κλίση και τα χαρίσματα του Αθανασίου, τον πήρε κοντά του ως γραμματέα του και τον χειροτόνησε διάκονο.

Πριν ακόμη χειροτονηθεί, καταπολεμούσε τις ιδέες που διέδιδε ο ιερέας Άρειος στην Αλεξάνδρεια, ότι δηλαδή ο Χριστός δεν ήταν Θεός αλλά άνθρωπος. Στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο που οργάνωσε η Εκκλησία, για να αντιμετωπιστεί το ζήτημα του Αρείου, ο Αθανάσιος συνόδευσε τον Αλέξανδρο και συμμετείχε στις εργασίες της. Εκεί, αν και πολύ νέος, υπερασπίστηκε με πάθος την αλήθεια ότι ο Χριστός ήταν τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος.

Μετά τον θάνατο του επισκόπου Αλεξάνδρου, ο Αθανάσιος, μόλις σε ηλικία 33 ετών, εκλέχτηκε επί-

σκοπος Αλεξανδρείας με τη σύμφωνη γνώμη κλήρου και λαού. Όμως από τα 47 χρόνια που ήταν επίσκοπος, τα 15 τα πέρασε στην εξορία. Κι αυτό γιατί οι οπαδοί του Άρειου τον συκοφάντησαν στον αυτοκράτορα. Στην έρημο που αναγκάστηκε να αποσυρθεί για χρόνια γνώρισε και τον Μέγα Αντώνιο που τον επηρέασε πολύ. Σε όλο το διάστημα της ζωής του -ακόμη και στην εξορία- δεν έπαυε να γράφει συγγράμματα όπου υπερασπιζόταν την αληθινή πίστη. Για τους αγώνες του υπέρ της αλήθειας της πίστης ονομάστηκε «στύλος της Ορθοδοξίας». Πέθανε, αφότου είχε επιστρέψει από την τελευταία εξορία στον θρόνο του, στην Αλεξάνδρεια.

Ο Άγιος Αθανάσιος, Φ. Κόντογλου

Ο Μέγας Αθανάσιος και ο Βίος του Μεγάλου Αντωνίου

Ένα σπουδαίο έργο για τον μοναχισμό του Μ. Αθανασίου είναι η βιογραφία του Μεγάλου Αντωνίου που γράφτηκε μάλλον το 357 μ.Χ., ένα χρόνο δηλαδή μετά το θάνατο του ασκητή. Το κείμενο αποτελεί μια λεπτομερή πνευματική προσωπογραφία του Μεγάλου Αντωνίου, η φήμη του οποίου είχε ήδη διαδοθεί και οι πιστοί ζητούσαν να μάθουν περισσότερα πράγματα γι' αυτόν. Ο βιογράφος αναφέρεται εκτενώς στην καταγωγή και την χριστιανική ανατροφή του Αντωνίου, στην επιλογή του να ακολουθήσει τον ασκητικό βίο αφού μοίρασε όλη την περιουσία του στους φτωχούς, στις δυσκολίες που αντιμετώπισε στην έρημο, στους πειρασμούς και στον ισόβιο ασκητικό του αγώνα, και κυρίως στην ακλόνητη αγάπη του για τον Θεό και τους ανθρώπους. Το κείμενο γράφτηκε στα ελληνικά όμως είχε μια τεράστια και διαχρονική απήχηση σε όλο τον χριστιανικό κόσμο, μέσα από τις πολλές μεταφράσεις του.

Ο Αυγουστίνος Ιππώνος, ο θεολόγος της καρδιάς

Γεννήθηκε το 354 μ.Χ. στη Νουμιδία της Β. Αφρικής (σημερινή Αλγερία). Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στην πατρίδα του. Ο ίδιος περιγράφει τον εαυτό του με τα ακόλουθα λόγια: «Δεν ήμουν από τα παιδιά τα ήρεμα και ήσυχα... Δεν ήθελα να πηγαίνω σχολείο. Με το ζόρι με έστειλαν οι γονείς μου». Αργότερα όμως αναφέρει ότι αυτός ο εξαναγκασμός εκ μέρους των γονιών και δασκάλων του τελικά τον ωφέλησε. Στη συνέχεια πήγε στην Καρχηδόνα, όπου σπούδασε φιλοσοφία και ρητορική. Ως νεαρός φοιτητής ζούσε άστατη ζωή. Πολύ νέος, μάλιστα, απέκτησε και ένα εξώγαμο παιδί. Αργότερα πήγε στη Ρώμη, για να εργαστεί ως ρήτορας και να διδάξει και απέκτησε σπουδαία φήμη για τις ρητορικές του ικανότητες. Κάποια στιγμή πήγε στα Μεδιόλανα (σημερινό Μιλάνο), όπου επίσκοπος ήταν ο Αμβρόσιος. Η γνωριμία του με τον Αμβρόσιο τον θάμπωσε. Παρακολούθησε τα κηρύγματα του, διάβασε τις επιστολές του Αποστόλου Παύλου και άρχισε σιγά - σιγά να μεταμορφώνεται. Μετά τον θάνατο της μητέρας του επέστρεψε στην Αφρική, όπου πέθανε το παιδί του. Τότε ίδρυσε μια μοναστική αδελφότητα με μερικούς φίλους του. Το 391 μ.Χ. ο επίσκοπος της Ιππώνας (στα παράλια της Νουμιδίας), εκτιμώντας τα πλούσια χαρίσματά του τον χειροτόνησε επίσκοπο. Ως επίσκοπος ξεχώρισε για την ποιμαντική του δραστηριότητα αλλά και την έντονη αντικατοχική του δράση. Έγραψε πάρα πολλά έργα, τα οποία είχαν πολύ μεγάλη επιρροή στην ανάπτυξη του Δυτικού Χριστιανισμού και της Δυτικής φιλοσοφίας.

Οι Εξομολογήσεις, έργο κλασικό που γνώρισε τεράστια απήχηση στον δυτικό πολιτισμό, είναι η ιστορία της νεότητας του Αυγουστίνου και η μαρτυρία της πνευματικής του περιπλάνησης και της μεταμόρφωσης του. Πέθανε τον Αύγουστο του 430 μ.Χ.

Ο Άγιος Αυγουστίνος δεχόμενος το βάπτισμα από τον Άγ. Αμβρόσιο

Για τους Πατέρες

Οι Πατέρες [...] μπορούν να δώσουν σωστή αγωγή στον νέο άνθρωπο. Κοντά τους νιώθεις άνετα. Δεν σε υποτιμούν. Δεν σε εκμεταλλεύονται. Δεν σε εξουθενώνουν. Δεν σου λένε ψέματα. Γιατί δεν έχουν κανένα πρόβλημα δικό τους να καλύψουν. Πιστεύουν, ζουν και ξέρουν ότι ο Θεός αγαπά κάθε πλάσμα του. Αγαπά όλο τον άνθρωπο και την ελευθερία του. Και έχει σημασία να πλησιάσει κάποιος τον Θεό εν ελευθερία, όταν έλθει η ώρα του. Έχει σημασία να διακινδυνεύσει στο να κάμει κάποτε το προσωπικό του βήμα. Να τολμήσει να εκφράσει τις αντιρρήσεις ή την αμφιβολία του, όπως ο Απόστολος Θωμάς. Να εξομολογηθεί την αλήθεια. Να ακούσει τον Καλό Ποιμένα να τον καλεί κατ' όνομα. Να διασχίσει το κατώφλι της δειλίας. Να σχίσει το χειρόγραφο της δουλείας. Να προχωρήσει εν ελευθερία. Να κάμει και το επόμενο βήμα: «Θεέ μου, δεν έχω εμπιστοσύνη στον εαυτό μου. Ο αληθινός εαυτός μου είσαι Εσύ, που με έπλασες, με αγαπάς και με καλείς στην επικίνδυνη περιπέτεια της ελευθερίας, για να βρω την ψυχή μου, χάνοντάς την συνειδητά. Γι' αυτό, ζητώ και θέλω να γίνει το θέλημά σου, όχι το δικό μου».

Αρχιμ. Βασίλειος [Γοντικάκης],
Φως Χριστού φαίνει πάσι

Από τον λόγο των Πατέρων για τον Χριστό και τον τριαδικό Θεό

Ο Πατέρας είναι Θεός και ο Υιός Θεός, διότι αυτός που γεννιέται από τον Θεό είναι Θεός.

Ειρηναίος Λυών (2ος αι.)

Ο Θεός έγινε άνθρωπος για να γίνουμε εμείς Θεοί.

Μ. Αθανάσιος (4ος αι.)

Όταν θέλεις να τιμήσεις τον Χριστό, κάνε το όταν τον βλέπεις γυμνό στο πρόσωπο των φτωχών. Δεν έχει καμιά αξία, αν φέρεις μετάξι και πολύτιμα μέταλλα στο ναό και αφήσεις έξω τον Χριστό να υποφέρει από το κρύο και τη γύμνια... ο Χριστός, ως ένας άστεγος ξένος περιφέρεται έξω και ζητιανεύει και αντί να τον δεχθείτε, σεις κάνετε διακοσμήσεις.

Ιωάννης ο Χρυσόστομος (4ος αι.)

Χαίρε, Πατέρα, πηγή του Υιού,
Υιέ, εικόνα του Πατέρα.
Πατέρα, το έδαφος όπου στέκεται ο Υιός,
Υιέ, η σφραγίδα του Πατέρα.
Πατέρα, η δύναμη του Υιού,
Υιέ, η ομορφιά του Πατέρα.
Πανάγιο Πνεύμα, σύνδεσμε ανάμεσα
στον Πατέρα και τον Υιό.
Στείλε, ω Χριστέ, το Πνεύμα, στείλε
τον Πατέρα στην ψυχή μου.
Πότισε τη στεγνή μου καρδιά μ' αυτή τη δροσιά,
το πιο καλό απ' όλα τα δώρα σου.

Συνέσιος Κυρηναίας (5ος αι.)

Ο ΑΓΙΟΣ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ
Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ

Όταν φτάσουμε στην αγάπη φτάσαμε στον Θεό και το ταξίδι μας τελιώνει. Έχουμε περάσει αντίπερα στο νησί που βρίσκεται πέρα από τον κόσμο, εκεί όπου είναι ο Πατέρας, ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα.

Άγ. Ισαάκ ο Σύρος (7ος αι.)

Εκείνος που βλέπει και ίχνος μόνο μίσους μέσα στην καρδιά του, προς οποιονδήποτε άνθρωπο για οποιοδήποτε φταίξιμό του, είναι εντελώς ξένος από την αγάπη προς τον Θεό. Γιατί η αγάπη προς τον Θεό δεν ανέχεται διόλου το μίσος κατά του ανθρώπου.

Μάξιμος ο Ομολογητής (7ος αι.)

Όταν βλέπεις την αγάπη, βλέπεις την Τριάδα. Ο Πατέρας δωρίζεται δίχως όρια, ο Υιός δέχεται με προθυμία το δώρο, το Πνεύμα είναι η τέλεια ενότητα ανάμεσα σε αυτόν που προσφέρει και σε αυτόν που δέχεται. Τρεις είναι: Αυτός που Αγαπά, Εκείνος που Αγαπιέται και η μεταξύ τους Αγάπη.

Έχοντας ένα μονογενή Υιό, ο Θεός τον έκανε υιό του ανθρώπου, κι έτσι έκανε τον υιό του ανθρώπου Υιό του Θεού.

Αυγουστίνος (4ος - 5ος αι.)

Η επιστροφή του άσωτου υιού, Soichi Watanabe (1949)

Δόγματα / Όροι: Η ζωή και η πίστη της Εκκλησίας με λόγια

Οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων

Οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων σε θέματα πίστης ονομάζονται **Δόγματα**, **Σύμβολα**, **Όροι** ή **Τόμοι**. Όπως καταλαβαίνει κανείς, για να διατυπωθούν με ακρίβεια τα δόγματα χρειαζόταν πολλή δουλειά και μελέτη. Μέσα στα δόγματα εμπεριέχεται όλη η διδασκαλία της Εκκλησίας, γι' αυτό και κανείς δεν μπορεί να τα τροποποιήσει. Εκτός από τα δόγματα, οι Οικουμενικές Σύνοδοι θέσπιζαν και **Κανόνες** πάνω σε ζητήματα λατρείας, διοίκησης και χριστιανικής ζωής.

Το Σύμβολο της Πίστεως, το γνωστό **Πιστεύω**, αποτελείται από 12 άρθρα (στίχους). Τα 7 πρώτα συντάχθηκαν στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο και τα υπόλοιπα 5 προστέθηκαν στη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο το 381 μ.Χ. Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, που έγινε στην Έφεσο το 431 μ.Χ. επιβεβαίωσε τη μορφή που είχε το Σύμβολο της Πίστεως το 381 μ.Χ. και διευκρίνισε ότι δε θα γίνονταν άλλες αλλαγές και προσθήκες, καθώς και ότι δε θα υιοθετούνταν άλλα Σύμβολα.

Το Σύμβολο της Πίστεως

Το Σύμβολο της Πίστεως περιέχει τις θεμελιώδεις αλήθειες που μοιράζονται τα μέλη της Εκκλησίας γύρω από τον Θεό και τη σχέση του ανθρώπου με Αυτόν, γύρω από τη σωτηρία και την προσδοκία της Ανάστασης. Στη Θεία Λειτουργία οι πιστοί το λένε όλοι μαζί, για να δείξουν τη μεταξύ τους κοινωνία και ενότητα, η οποία οδηγεί και κορυφώνεται στην ενότητά τους με τον Χριστό, στη θεία κοινωνία.

Αλ. Σμέμαν, Πιστεύω

1. Πιστεύω εις ἕνα Θεόν, Πατέρα, Παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων.
2. Καὶ εις ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο.
3. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα.
4. Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα καὶ ταφέντα.
5. Καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς.
6. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς.

7. Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος.
8. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν.
9. Εἰς μίαν, Ἁγίαν, Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν.
10. Ὁμολογῶ ἐν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.
11. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν.
12. Καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.
Ἄμήν.

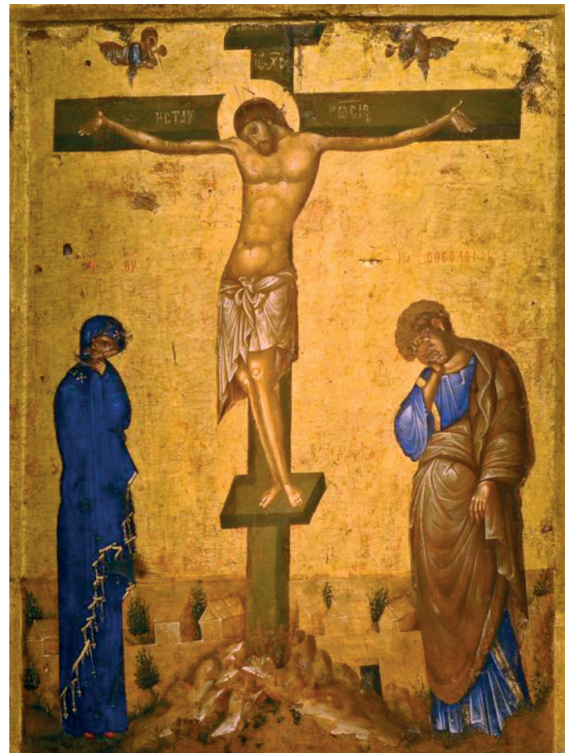

Τα θεμέλια της πίστης: Ο Θεός ως Τριάδα και ο Θεάνθρωπος Χριστός

Ημείς δε κηρύσσομεν Χριστόν εσταυρωμένον

(Α Κορ 1, 23)

Σταύρωση (14ος αι.)

Ο Σταυρός συμβολίζει με τον πιο τέλειο και απόλυτο τρόπο ότι [...] ο ενσαρκωμένος Θεός εισχωρεί σε όλες μας τις εμπειρίες. Ο Ιησούς Χριστός, ο σύντροφός μας, δεν μετέχει μόνο σε ολόκληρη την ανθρώπινη ζωή, αλλά και σε ολόκληρο τον ανθρώπινο θάνατο, σε όλες τις θλίψεις μας, όλες τις λύπες μας [...]

Αυτό είναι το μήνυμα του Σταυρού στον καθένα μας. Όσο μακριά κι αν πρέπει να ταξιδέψω μέσα από την κοιλάδα της σκιάς του θανάτου, δεν είμαι ποτέ μόνος. Έχω ένα σύντροφο. Κι αυτός ο σύντροφος δεν είναι μόνο ένας αληθινός άνθρωπος όπως εγώ, αλλά και Θεός αλη-

θινός εκ Θεού αληθινού. Τη στιγμή της πιο βαθιάς ταπεί-
νωσής του πάνω στο Σταυρό, ο Χριστός είναι ο ίδιος αι-
ώνιος και ζωντανός Θεός όπως στη Μεταμόρφωσή του
[...] Ατενίζοντας τον σταυρωμένο Χριστό δεν βλέπω μόνο
έναν οδυνόμενο άνθρωπο, αλλά έναν Θεό οδυνόμενο.

Κ. Ware, Ο Ορθόδοξος Δρόμος

Η ελπίς μου ο Πατήρ, καταφυγή μου ο Υιός, σκέπη μου
το Πνεύμα το άγιον, Τριάς αγία δόξα σοι

(Προσευχή του αγ. Ιωαννικίου)

**Η Φιλοξενία του Αβραάμ, Αν. Ρουμπλιώφ (14ος αι.).
Η ορθόδοξη εικόνα για την Αγία Τριάδα**

Ο Θεός το μόνο που ζητά είναι οι δικές μας καρδιές
να είναι ανοιχτές στον διάλογο· ποτέ δεν ζητά να ανοί-
γουμε τις καρδιές των άλλων στον διάλογο μαζί Του.
... Οι μονοθεϊστικές θρησκείες του κόσμου το οφείλουν

στην κοινή τους κληρονομιά να μιμηθούν τον προπάτορα Πατριάρχη Αβραάμ. Καθισμένος στη σκιά της βελανιδιάς του Μαμβρή, ο Αβραάμ δέχθηκε την επίσκεψη τριών ξένων [...] Δεν τους θεώρησε ως κίνδυνο ή απειλή κατά της περιουσίας και της ζωής του. Αντιθέτως, αυθόρμητα και ανοικτά μοιράστηκε μαζί τους το φαγητό και τη φιλία του, επεκτεινόμενος σε μια τόσο γενναϊόδωρη φιλοξενία ώστε, στην Ορθόδοξη πνευματική παράδοση, η σκηνή αυτή να θεωρείται ως υποδοχή τριών αγγέλων, οι οποίοι κατ' επέκτασιν συμβολίζουν την Αγία Τριάδα.

Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος

Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Εξηγήστε για ποιο λόγο η Εκκλησία χρειάστηκε να καθορίσει τη διδασκαλία της με τις αποφάσεις των τοπικών και Οικουμενικών συνόδων. Τι θεωρούσε επικίνδυνο και από τι ήθελε να διαφυλάξει τους πιστούς;
2. Αφού χωριστείτε σε μικρές ομάδες, παρατηρήστε την εικόνα της Α' Οικουμενικής Συνόδου και απαντήστε στα ερωτήματα: Τι βλέπετε; Τι σκέφτεστε; Τι σας κάνει να αναρωτιέστε; (Τεχνική: «Artful Thinking»)
3. Ας υποθέσουμε ότι υπερίσχυε η άποψη του ιερέα Άρειου, ότι δηλαδή ο Χριστός δεν είναι Θεός αλλά άνθρωπος, και γινόταν αποδεκτή από όλη την

πρωτοχριστιανική Εκκλησία. Αφού χωριστείτε σε ομάδες, φανταστείτε και περιγράψτε ποιες θα ήταν οι συνέπειες μιας τέτοιας πίστης στη ζωή των χριστιανών. Πώς αντιλαμβάνεστε τώρα τη σημασία των όρων «αίρεση» και «αιρετικός»;

4. Αφού διαβάσετε το κείμενο του K. Ware και παρατηρήσετε προσεκτικά την εικόνα της Σταύρωσης, συζητήστε τι μπορεί να σημαίνει για έναν σύγχρονο άνθρωπο η πίστη σε έναν Θεό «οδυνόμενο»; Πώς τον εμπνέει η εικόνα να βλέπει τα προσωπικά του προβλήματα, τις δυσκολίες της ζωής, τους άλλους ανθρώπους κ.ά.;
5. Υπογραμμίστε τα ρήματα που χρησιμοποιούν σε πρώτο πρόσωπο οι χριστιανοί λέγοντας το «Πιστεύω». Τι σκέψεις σας προκαλούν;
6. Εξηγήστε γιατί τα δόγματα ονομάζονται Όροι, δηλαδή «όρια», «σύνορα» της αλήθειας της χριστιανικής πίστης.
7. Αναστοχαστείτε: Τα όσα μάθατε στην ενότητα αυτή, διευρύνουν τις ιδέες σας για το πνεύμα που χρειάζεται να επικρατεί στις συνελεύσεις της τάξης ή του σχολείου σας όταν προσπαθείτε να αντιμετωπίσετε ζητήματα και κρίσεις;

Οι κανόνες και οι νόμοι που αποβλέπουν στην πρόληψη και επίλυση προβλημάτων καθώς και στη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων και των κρατών, αποφασίζονται με βάση την αρχή της πλειοψηφίας. Είναι άραγε αυτή η αρχή αρκετή; Πώς εμπλουτίζουν τους προβληματισμούς σας όσα επεξεργαστήκατε στην ενότητα για την προσπάθεια των Οικουμενικών Συνόδων για ομόφωνη απόφαση;

Επάνω: από την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθοδοξίας που πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη τον Ιούλιο του 2016.

Κάτω: άποψη του Ευρωκοινοβουλίου στο Στρασβούργο.

Πηγές εικονιστικού και λοιπού βοηθητικού υλικού

ΠΗΓΕΣ

Αγία Γραφή, Ελληνική Βιβλική Εταιρία, Αθήνα 1997.

Αγίου Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου, Βίος και Λόγοι, εκδ. Ι.Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά ¹2013.

Αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης Άπαντα. Αποτυπώσεις πνευματικής ζωής, Εισαγωγή-μτφρ.-σχόλια Π. Αρ. Υφαντής, εκδ. Μαΐστρος 2010.

Αρμιανός Μαρκελλίνος, Η ζωή και το έργο του Ιουλιανού. Ιστορία 353-378 μ.Χ., εκδ. «Εύανδρος», Αθήνα 2010.

Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, εκδ. Γεωργιάδη, Αθήνα.

Αυγουστίνος Ιππώνος, Εξομολογήσεις, μτφρ. Φρ. Αμπατζοπούλου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα τ. 1 1999, τ.2 ²2000.

Βασίλειος Καισαρείας, Ασκητικά Διατάξεις: PG 31, 1321-1428.

Ο ίδιος, Προς πλουτούντας: PG 31, 277-304.

Ο ίδιος, Προς τους νέους όπως αν εξ ελληνικών ωφελοίντο λόγων: PG 31, 563-590.

Ο ίδιος, Ότι ουκ εστιν αίτιος των κακών ο Θεός: PG 31, 329-354.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Κατά Ιουλιανού Α': PG 35, 531-664.

Ο ίδιος, Εις εαυτόν: PG 35, 827-832.

Ο ίδιος, Περί φιλοπτωχείας λόγος: PG 35, 857-910.

Ο ίδιος, Επιτάφιος εις Μέγαν Βασίλειον: PG 36, 493-606.

Γρηγόριος Νύσσης, Τι των Χριστιανών όνομα ή επάγγελμα: PG 46, 237-250.

Ο ίδιος, Περί θεότητος Υιού και Πνεύματος λόγος: PG 46, 553-576.

Δαυίδ Παφλαγόνος, Βίος Ιγνατίου Αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως: PG 105, 487-574.

Ειρηναίος Λυώνος, Έλεγχος και ανατροπή της ψευδώνυμου γνώσεως: PG 7, 433-1224.

Ευσέβιος Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία: PG 20, 45-906.

Ο ίδιος, Εις τον βίον Κωνσταντίνου: PG 20, 905-1316.

Ο ίδιος, Εις τον Κωνσταντίνον Τριακονταετηρικός: PG 20, 1315-1440.

Θεία Λειτουργία του Μ. Βασιλείου: Ιερατικόν, επιμ. Κων. Παπαγιάννη, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2002⁴, σ. 147-181.

Θεία Λειτουργία του Χρυσοστόμου: Ιερατικόν, επιμ. Κων. Παπαγιάννη, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2002⁴, σ. 109-144.

Ιουλιανός, Άπαντα 3. Κατά Γαλιλαίων Α' - Επιστολές, μτφρ. Θ. Γ. Μαυρόπουλος, Βουρνάς, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2012.

Ιουστινιάνειος Κώδιξ, Corpus Iuris Civilis, εκδ. Hugues de la Porte, Lione 1560.

Ιουστινιανός, Νεαραί: μετά παραπομπών εις τα σχετικά χωρία των Βασιλικών και της Εξαβίβλου του Αρμενοπούλου, Τύποις Εκδοτικής Εταιρείας, Αθήνα 1898.

Ιουστίνος, Απολογία Α': PG 6, 396A , 416C-420B.

Ο ίδιος, Απολογία Β': PG 6, 441-470.

Ισαάκ του Σύρου, Τα σωζόμενα ασκητικά, μτφρ. Καλλινίκου Παντοκρατορινού, Θεσσαλονίκη 1976 (φωτοτυπική ανατύπωση της εκδόσεως 1871).

Ιωάννης Χρυσόστομος, Λόγος εις τον μακάριον Βαβύλαν: PG 50, 527-534.

Ο ίδιος, Περί του μη δημοσιεύειν τα αμαρτήματα των αδελφών, μηδέ κατεύχεσθαι των εχθρών: PG 51, 353-364.

Κλήμης Αλεξανδρεύς, Στρωματείς: PG 8, 685-1382.

Μάξιμος ο Ομολογητής, Περί αγάπης εκατοντάδες α'-δ': Φιλοκαλία Β', 4-51.

Παλλάδιος Ελενουπόλεως, Λαυσαϊκή Ιστορία: PG 34, 1001-1260.

Συνέχεια Θεοφάνη, Corpus scriptorum historiae byzantinae, επιμ. Niebuhr Barthold Georg, τ. 45, εκδ. E. Weberi, Bonnae 1838.

Τάκιτος, Χρονικά, Εισαγωγή-μτφρ.-σχόλια Ν. Πετρόχειλος, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2012.

Τερτυλλιανός, Απολογητικός, Εισαγωγή-μτφρ.-σχόλια Α. Θεοδωράκης, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2004.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ / ΔΟΚΙΜΙΑ

Αγουρίδης Σ., Ο Χριστιανισμός έναντι Ιουδαϊσμού και Ελληνισμού κατά τον Β' αι. μ.Χ., εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

Αρχ. Τιράνων Αναστάσιος (Γιαννουλάτος), Θεός εφανερώθη εν σαρκί..., εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2006.

Αργυρίου Αστ., «Εκκλησία, Οικουμένη, Πολιτική», στο Χαριστήρια στον Μητροπολίτη Αδριανουπόλεως Δαμασκηνό, Αθήνα, 2007.

Αρχιμ. Σωφρόνιος, Ο Γέροντας Σιλουανός του Άθω, Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου του Έσσεξ, 1978

Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, Συνάντηση με το Μυστήριο. Μια σύγχρονη ανάγνωση της Ορθοδοξίας, μτφρ. Πολυξένη Τσαλίκη-Κιοσόγλου, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2011.

Αρχιμ. Βασίλειος (Γοντικάκης), Λειτουργικός τρόπος, Ι.Μ. Ιβήρων, Άγιον Όρος 2000.

Ο ίδιος, Φως Χριστού φαίνει πάσι, εκδ. Ι.Μ. Ιβήρων / Αρμός, Καρυές 2002.

Ο ίδιος, Το Κάλλος θα σώση τον κόσμο, εκδ. Ι.Μ. Ιβήρων, Άγιον Όρος 2005.

Garile A., «Ο αυτοκράτορας, οι σύνοδοι και η εκκλησιαστική τάξη», στο Π. Υφαντής (επιμ.), Χριστιανικός βίος και πολιτική εξουσία, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2015, σ. 117-127.

Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, μτφρ. Τ. Δρακοπούλου, εκδ. Ψυχολογικός, Αθήνα 41992.

- Η ίδια, Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο; Πόσο βυζαντινοί οι Νεοέλληνες;, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2016.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τμ. Ζ', Εκδοτική Αθηνών, σ. 398-423.
- Μητρ. Περγάμου, Ιωάννης (Ζηζιούλας), Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση των δύο κόσμων, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2003.
- Κογκούλης Ι.– Οικονόμου Χ.– Σκαλτσής Π., Το Βάπτισμα, εκδ. Ο.Χ.Α. Λυδία, Θεσσαλονίκη 1002.
- Κόλτσιου Α., «Η γλώσσα της χριστιανικής γραμματείας», Ιστορία της Ορθοδοξίας, τμ. 2, σ. 452-539.
- Κόντογλου Φ., Η πονεμένη Ρωμιοσύνη, εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1963.
- Μαρκόπουλος Θ., στο σχολείο με ... χαρτί και καλαμάρι, εκδ. Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 1999.
- Ματσούκας Ν., Οικουμενική Θεολογία, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2005.
- Νικόδημος ο Αγιορείτης, Ομολογία πίστεως, ήτοι απολογία δικαιοσύνης, Εν Βενετία 1819.
- Ντεκάστρο Μ., Βυζαντινή Τέχνη. Οδηγός για παιδιά, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1990.
- Η ίδια, Διαβάζοντας τις βυζαντινές εικόνες, εκδ. Νέοι Ακρίτες, Αθήνα 1992.
- Παλιούρας Α., Εισαγωγή στη Βυζαντινή Αρχαιολογία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1998.
- Παπαδόπουλος Σ., Γρηγόριος ο Θεολόγος. Σπουδή του βίου και του έργου του, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1991.

Παπαθανασίου Θ., Κοινωνική δικαιοσύνη και Ορθόδοξη Θεολογία. Μια προκήρυξη, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2001.

Πατριαρχική Απόδειξις της Α.Π.Θ. του Οικουμενικού Πατριάρχου κ. Δημητρίου επί τοις Χριστουγέννοις», Εκκλησία 66 (1989).

Ράνσιμαν Σ., Βυζαντινός Πολιτισμός, μτφρ. Δ. Δετζώρτζη, εκδ. Ερμείας, Αθήνα 1978.

Ο ίδιος, Η βυζαντινή θεοκρατία, μτφρ. Ι. Ροηλίδης, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1982.

Σιαμάκης Κ., Εξωχριστιανικές μαρτυρίες για το Χριστό και τους Χριστιανούς, εκδ. Ι. Μ. Εδέσσης, Πέλλης και Αλμωπίας, Θεσσαλονίκη 1995.

Σμέμαν Αλ., Για να ζήσει ο κόσμος, μτφρ. Ζ. Λορεντζάτος, εκδ. Αθηνά/σύνορο, Αθήνα 1970.

Ο ίδιος, Πιστεύω, μτφρ. Στ. Κομνηνός, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1996.

Αρχιμ. Σωφρόνιος, Ο Γέροντας Σιλουανός του Άθω, έκδ. Ι.Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας ²1978.

Υφαντής Π. Αρ., Όψεις και κριτήρια αγιότητας στην Ορθόδοξη Ανατολή και τη Χριστιανική Δύση, Ηράκλειο 2004.

Ο ίδιος, Κλήση, Πορεία, Μετοχή. Η πνευματική οντολογία της χριστιανικής αγιότητας, εκδ. Αρμός 2010.

Ware K., Αρχή Ημέρας. Η ορθόδοξη προσέγγιση της Δημιουργίας, μτφρ. Ν. Τσιρώνη, Ιερόν προσκύνημα αγίου Γεωργίου του εν Ιωαννίνοις, 2007.

Ο ίδιος, Η Ορθόδοξη Εκκλησία, μτφρ. Ι. Ροηλίδης, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1996.

Ο ίδιος, Ο Ορθόδοξος Δρόμος, μτφρ. Μ. Πάσχου,

εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 1983.

Ο ίδιος, Πώς να εισέλθω στην καρδιά;, μτφρ. Π. Τσαλίκη-Κιοσόγλου, εκδ. εν πλω, Αθήνα 2015.

Ο ίδιος, «Διά της Δημιουργίας στον Δημιουργό», στο Ware K., Παπαθανασίου Α., Touraille J., Εκκλησία και Κόσμος, Κέντρο Μελετών

Ι.Μ. Κύκκου, Λευκωσία 2002.

ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΚΑ

Αρχιεπ. Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστάσιος (Γιαννουλάτος), Ίχνη από την αναζήτηση του Υπερβατικού. Συλλογή θρησκευολογικών μελετημάτων, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2004.

Ο ίδιος, Συνύπαρξη: Ειρήνη, φύση, φτώχεια, τρομοκρατία, αξίες, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2015.

Ο ίδιος, Ισλάμ. Θρησκευολογική επισκόπησης, εκδ. Πορευθέντες, Αθήνα 2002.

Boonstra J., Jansen H., Kniesmeyer J. (Eds.), Antisemitism. A History Portrayed, Anne Frank Foundation, Gravenhage 1989.

Βούδας, μτφρ. Ν. Τσουκαλά, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1985.

Εμρέ Γ., «Το Ντιβάν», ΣΥΝΑΞΗ τχ. 20, σ. 102-104.

Ζιάκα Α., "Η έννοια του σώματος στο Ισλάμ", στο Φιλία και Κοινωνία, Τιμητικός τόμος στον Γρ. Δ. Ζιάκα (επιμ. Π. Παχής), εκδ. Βάνια, Θεσσαλονίκη, 2008.

Η ίδια, "Μουσουλμανικές ρήσεις και κατανοήσεις περί θρησκείας και πολιτικής" στο Θρησκεία και Πολιτική, Συναντήσεις 6, Στ. Ζουμπουλάκης (επιμ.), εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα, 2016.

Ζιάκας Γρ., Ισλάμ. Θρησκεία και Πολιτεία, εκδ. Κ. Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη ³2003.

Ο ίδιος, Θρησκείες και Πολιτισμοί της Ασίας, εκδ. Κ. Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη ²2008.

Klostermaier K., Buddhism. A Very Short Introduction, Oxford University Press, Oxford 1999.

Knott K., Hinduism. A Very Short Introduction, Oxford University Press, Oxford 2000.

Κομφούκιος, Ανάλεκτα, μτφρ. Σ. Χαλικιάς, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2001.

Μαριόρας Μ., Στα Μονοπάτια του Ισλάμ. Μουσουλμανικές προσεγγίσεις, εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2014.

Miller J., Taoism: A Short Introduction, Oneworld, Oxford 2003.

Μπαγκαβάτ Γκιτά, Το θείο τραγούδι. Ανθολογία, μτφρ. Γ. Ζωγραφάκης, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1983.

Narayan R. K., Gods, Demons and Others, Penguin Books, 2001.

Ουπανισάδες. Ιερά ινδικά κείμενα, μτφρ. Σ. Σκαρτσής, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2009.

Paramhansa Yogananda, Αυτοβιογραφία ενός Γιόγκι, μτφρ. Ρ. Καρακατσάνη, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1991.

Pearl C. (Rv.) και Brookes R. S. (Rv), Βασικές Αρχές του Ιουδαϊσμού, μτφρ. Μ. Κρίσπης, εκδ. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, Αθήνα 1997.

Ruthven M., Islam. A Very Short Introduction, Oxford University Press, New York 1997.

Solomon N., Judaism. A Very Short Introduction, Oxford University Press, 2000.

Τζελαλαντίν Ρουμί, Στον κήπο του Αγαπημένου, μτφρ. Κ. Κολύμβα, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2003.

Το Ιερό Κοράνιο, μτφρ. Γ. Πεντάκης, εκδ. Δημιουργία/Α. Α. Χαρίσης, Αθήνα ²1995.

Το Ταό Τε Τσινγκ στα ελληνικά, μτφρ. Δ. Πατσίλιας, εκδ. Καλέντης, Αθήνα 2014.

Hattstein M., Ιστορία των Θρησκειών του Κόσμου, μτφρ. Δ. Ρισάκη, εκδ. Ελευθερουδάκης, Αθήνα 2006.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

Αμπατζοπούλου Φρ., Η λογοτεχνία ως μαρτυρία. Έλληνες πεζογράφοι για τη γενοκτονία των Εβραίων, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1995.

Άντρις Ί., Ο θάνατος στον τεκέ του Σινάν, μτφρ. Ζ. Μούτις, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998.

Γκάρντερ Γ., Ο κόσμος της Σοφίας, μτφρ. Μ. Αγγελίδου, εκδ. Λιβάνης-Νέα Σύνορα, Αθήνα 1994.

Ελύτης Οδ., Ήλιος ο πρώτος, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1974

Ζέη Α., Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2011

Καβάφης Κ. Π., Ποιήματα (1919-1933), τμ. Β΄, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1970.

Καζαντζάκης Ν., Ο Χριστός ξανασταυρώνεται, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα 2010.

Καρούζος Ν., Τα ποιήματα, τ. Α΄, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1993.

Κάτζολα-Σαμπατάκου Β., Δε θέλω να μου λένε τι να κάνω, εκδ. Μίνωας, Αθήνα 2014.

Coelho P., Ο Αλχημιστής, μτφρ. Μ. Φερρέιρα-Χαδιρόγλου, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1996.

Μουρίκη Κ., Ο Γκασμέντ με τη φλογέρα, εκδ. Παπαδόπουλος, Αθήνα 2004.

Μπόιν Τζ., Το αγόρι με τη μπλε πυτζάμα, μτφρ. Α. Μοσχονά, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2006.

Ντε Σαιντ-Εξιπερύ Α., Ο Μικρός Πρίγκιπας, μτφρ. Σ. Τσίρκας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα 1983.

Σαίξπηρ Ουιλ., Ο έμπορος της Βενετίας, μτφρ. Ε. Μπελιές, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1999.

Σαρή Ζ., Ε.Π., εκδ. Πατάκη, ²⁶Αθήνα 2016.

Η ίδια, Ο κύριός μου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα ¹⁷2016.

Σβορώνου Ε., Σκληρό καρύδι, εκδ. UNHCR / Καλειδοσκόπιο, Αθήνα ²2016.

Τασιόπουλος Β., Γιατί απέναντι;, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2013.

Το ημερολόγιο της Άννας Φρανκ, μτφρ. Ρ. Χάτχουτ, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2012.

Υφαντής Γ., Μυστικοί της Ανατολής, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2000.

Χριστιανόπουλος Ντ., Οι προγραμματισμένοι στο χαμό. Ποιήματα Θεσσαλονικέων ποιητών για την καταστροφή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Επιλογή, εκδ. Διαγώνιος, Θεσσαλονίκη 1990.

Yousafzai M., Με λένε Μαλάλα, μτφρ. Α. Κορτώ, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2015.

ΑΠΟ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

Καριώτογλου Α. – Ροδίτης Γ., Εκκλησία μια νέα κοινωνία σε πορεία (Γ' Γυμνασίου), Ο.Ε.Δ.Β. Αθήνα ⁷1992.

Τσακτσίρας Λ. – Ορφανουδάκης Ζ. – Θεοχάρη Μ., Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή (Β' Γυμνασίου), Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα ²⁴2005.

ΥΠΕΠΘ/ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ, Με το Χριστό στον αγώνα (Ε' Δημοτικού), Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα ²1995.

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Από βιβλία

Αχείμαστου – Ποταμιάνου Μ., Βυζαντινές Τοιχογραφίες, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995.

Βοκοτόπουλος Π., Βυζαντινές Εικόνες, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995.

Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Οι Θρησκείες, τ. 21, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992.

Engagement Calendar, Ημερολόγιο Unicef, 1979.

Engagement Calendar, Ημεροδείκτης Unicef, 1986.

Ημερολόγιο 1996, Ι.Μ. Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος.

Ημερολόγιο 2000, Ι.Μ. Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος.

Καλαφάτης Σ., Άθως. Τα χρώματα της πίστης, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2014.

Κόντογλου Φ., Έκφρασις της Ορθοδόξου Εικονογραφίας, Τόμος Α' και Β', εκδ. Αστήρ, Αθήναι, 1979.

Μπαλτογιάννη Χρ., Εικόνες Μήτερ Θεού, εκδ. Αδάμ, Αθήνα 1994.

National Geographic, Οι καλύτερες φωτογραφίες, εκδ.
ΤΟ ΒΗΜΑ, χ.χ.

Ντε Σαιντ-Εξυπερί Α., Ο Μικρός Πρίγκιπας, μτφρ. Θ.
Δαρβίνη, εκδ. Καθημερινή, Αθήνα 2016.

Ντουάνο Ρ., Icons, κείμ. Ζαν-Κλωντ Γκωτράν, εκδ.
Taschen/Γνώση, χ.χ.

Sullivan L. E., Η θρησκευτική παράδοση του Εβραϊσμού,
μτφρ. Δ. Παπαβασιλείου, εκδ. Κυβέλη, Αθήνα, 2002.

Das Judentum, Text und Folien,
Religionspädagogisches Seminar der Diözese
Regensburg, 1994.

Der Islam, Folien und Erläuterungen,
Religionspädagogisches Seminar der Diözese
Regensburg, 1993.

Εικονιστικό Υλικό από το ΙΕΠ για το μάθημα των Θρη- σκευτικών

Θ 3: Από τη Μονή Φιλανθρωπηνών - Άγιος Σιλουανός

**Θ 4: Η Φιλοξενία του Αβραάμ, Αντρέι Ρουμπλιώφ - Ευ-
ρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Στρασβούργο**

ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 3

- Φωτογραφία ενότητας
<https://gr.pinterest.com/pin/382172718364905400/>
- Παιδιά στη σκάλα
<https://gr.pinterest.com/pin/375980268867147236/>
- Παιδιά
<http://aromalefkadas.gr/%CF%80%CE%B1%CE%B9%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B4%CE%B9%CE%B1->
- Άνθρωπος – θάλασσα – ήλιος
<http://www.runningnews.gr/item.php?id=19933>
- Φωτογραφία, Don Mc Cullin
<http://theredlist.com/wiki-2-16-601-795-view-war-reporting-photojournalism-profile-mccullin-don.html#photo>
- Η Αγία Τριάς, Γ. Κόρδης
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10209423314321002&set=a.1230033352171.36033.1269234149&type=3&theater>
- Ο Ευαγγελισμός, Sorin Dimitrescu
<https://www.wikiart.org/en/sorin-dumitrescu/the-annunciation-study-5>
- Παλαιοχριστιανικό Βαπτιστήριο Στόβων, ΠΓΜΔ
<http://cityculture.gr/2016/07/stovi-ke-iraklia-ligkistis-isopolitides-polis-tis-makedonias-tin-periodo-tis-isteris-archeotitas>

- **Φωτ. Ζαχαρίας Στέλλας**
<http://blog.visitgreece.gr/el/%CE%BA%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%B5%CF%83->
- **Πουλιά**
<https://gr.pinterest.com/pin/442971313325491743/>
- **Από τη θεία λειτουργία**
<https://www.facebook.com/PhotoKontos/photos/a.627049090828631.1073741883.135671403299738/627477520785788/?type=3&theater>
- **Νεκρή φύση Louis Melendez**
<https://gr.pinterest.com/trentacapilli/luis-mel%C3%A9ndez/>
- **Χέρια, Χ. Μποκόρος**
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A7%CF%81%CE%AE%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%82_%CE%9C%CF%80%CE
- **Κιβωτός του κόσμου**
<http://newpost.gr/ellada/577316/h-kibwtos-toy-kosmoy-kai-h-ellhnikh-omospondia-athlhtismoy-kwfw-n-enwnoyn-tis-dynameis-toys>
- **Παιδιά με μπαλόνια**
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=724982820914165&set=ecnf.100002073612985&type=3&theater>
- **Τοπίο**
<https://gr.pinterest.com/pin/345651340120576730/>
- **Βαν Γκονγκ**
<http://www.lifo.gr/team/bitsandpieces/38948>

- Π. Κλεέ, Ψάρια
<https://gr.pinterest.com/pin/134404370104708877/>
- Π. Κλεε, Πουλιά
<https://gr.pinterest.com/pin/157485318195317757/>
- Κ. Μαλέας, Ελαιόδεντρα στη Μυτιλήνη
http://annagelouroulou.blogspot.gr/2015/07/blog-post_29.html
- Φωτογραφίες με ζώα
<https://www.flickr.com/photos/baalands/2351165060/>
<https://gr.pinterest.com/pin/292452569538272828/>
- Αγ. Σιλουανός
http://imverias.blogspot.gr/2012/05/blog-post_1873.html
- Τζιότο, Κήρυγμα του Αγ. Φραγκίσκου στα πουλιά
<http://purplepassionflower.blogspot.gr/2016/03/blog-post.html>
- Κ. Παρθένης, Χορός Άνοιξης
<http://galaxiakoidioniro.blogspot.gr/2015/05/k-1878-1967.html>
- Α. Κιλεσσόπουλος
http://sfrang2.blogspot.gr/2011/01/blog-post_16.html

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 4

- Φωτογραφία εισαγωγικό
<http://themetapicture.com/thinking-together/>
- Πέτρος και Παύλος
<http://www.saint.gr/642/saint.aspx>

- Πέταγμα, Goran Stamenkovic
<https://gr.pinterest.com/pin/188658671861778850/>
- Α' Οικουμενική Σύνοδος, Μ. Δαμασκηνός
<https://gr.pinterest.com/pin/160440805453223442>
- Άγ. Γρηγόριος Νύσσης, Μονή Χώρας
https://en.wikipedia.org/wiki/Gregory_of_Nyssa
- Άγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Μονή Χώρας
http://agiosvasileiospeiraiws.blogspot.gr/2011_03_01_archive.html
- Άγ. Αθανάσιος, Φ. Κόντογλου
http://aktines.blogspot.gr/2015/01/blog-post_732.html
- Άγ. Γρηγόριος ο Θεολόγος, Μονή Χώρας
<http://www.easypedia.gr/elarticles/%CE%B3/%CF%81/%CE%B7/50f3.html>
- Η επιστροφή του άσωτου υιού, Soichi Watanabe
<https://gr.pinterest.com/pin/60869032437857950/>
- Φωτογραφία με σταυρό
<http://www.newsbeast.gr/travel/destinations/arthro/668295/i-kuriaki-tou-pasha-se-olo-ton-kosmo>
- Αγία και Μεγάλη Σύνοδος, Κρήτη 2016
http://aktines.blogspot.gr/2016/01/blog-post_909.html

περιεχόμενα

Θεματική Ενότητα 3

**Πώς ζουν οι Χριστιανοί;
Η νέα ζωή στην Εκκλησία**

Θεματική Ενότητα 4

Πώς παίρνονται οι αποφάσεις

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.